

**ПАЖЎҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОН
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

Ба ҳуқуқи дастнавис

УДК 378: 796 (575, 3)
ББК 74, 58 + 75, 1 (тадж)
Д - 13

ДАВЛЯТБОЕВА САРВИНОЗ АБДУМАЛИКОВНА

**ШАРОИТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ФАЪОЛНОКИИ
МАЪРИФАТИИ ДОНИШҚУЌЁН ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ
СОТСИОЛОГИЯИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ
(дар мисоли Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон
ба номи С. Раҳимов)**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дарҷаи илмии номзади
илмҳои педагогӣ ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи
умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот**

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертатсия дар Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Сафаров Шодӣ Асомуродович – доктори илмҳои педагогӣ, ректори Муассисаи давлатии таълимии “Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Муқарризони расмӣ:

Шаропов Шавкатҷон Аҳмадович - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Давлатов Дилшод Разоқович - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи илмҳои ҷамъиятӣ ва гуманитарии филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов

Муассисаи тақриздиханда:

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Ҳимоя санаи 10 июли соли 2023, соат 10⁰⁰ дар шурои муштараки диссертатсионии 6Д.КOA-022 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735734, ш. Душанбе, кӯчаи Адҳамов, 11/2) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферат дар китобхона ва сомонаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (www.aot.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат “_____” “_____” соли 2023 тавзеъ карда шуд.

Котиби илмии шурои муштараки диссертатсионӣ, доктори илмҳои педагогӣ

Каримзода М.Б.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Инсони асри XXI бояд ба таври доимӣ салоҳиятҳои асосии худро такмил диҳад, то ба ӯ имкон диҳанд, мушкилоти мухталифи дорои хусусияти шахсӣ ва иҷтимоиро бомуваффақият ҳал кунад. Дар номгӯи салоҳиятҳои мазкур мустақилият мавқеи махсусро ишғол менамояд, ки асос ва шартҳои рушди босамари салоҳиятҳои дигар, аз ҷумла, муошират, эҷодкорӣ, роҳбарӣ, тафаккури интиқодӣ ва ғайра мебошад. Фаъолнокии маърифатӣ яке аз намудҳои мустақилияти шахс аст. Ташаккули он омезиши омилҳои зиёдеро талаб мекунад. Аммо, бешубҳа, метавон гуфт, ки муассисаи таҳсилоти олии касбӣ (МТОК) дар ташаккули фаъолнокии маърифатӣ бениҳоят таъсири калон дорад.

Дар замони муосир ҷамъият ва, умуман, давлат нисбат ба рушди фаъолияти маърифатии ҷавонон талаботҳои махсус мегузорад. Вазифаи МТОК танҳо ба вучуд овардани замина барои хатмкунандагони худ, ки ба онҳо имкон медиҳад шаклҳои муайяни фаъолияти маърифатиро бомуваффақият истифода баранд, нест. Ташаккули қобилияти мутахассисони ҷавон барои амалӣ гардонидани фаъолнокии маърифатӣ ҳатто баъди хатми МТОК, дар раванди таҳсилоти доимии баъдидонишгоҳӣ низ аз вазифаҳои он ба шумор меравад.

Бояд қайд намуд, ки таҳлили ҳуҷҷатҳои асноди меъриии ҳуқуқӣ ва дигар маъхазҳои таҷрибавӣ маҳдудият ва душвориҳои ҷиддиро барои банақшагири ва муайян намудани ҳадафҳои фаъолияти маърифатӣ барои донишҷӯёни МТОК нишон дод. Илова бар ин, донишҷӯён иқтисодии фаъолияти мустақили маърифатии худро дар шумораи ниҳоят ками намудҳо ва шаклҳои он амалӣ мекунанд.

Маъхазҳои таҷрибавиро омӯхта ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки омӯзгорони МТОК аҳамияти фаъолияти маърифатиро барои ташаккули шахсияти донишҷӯ ҳамчун мутахассиси оянда дарк мекунанд. Вале ҳуди онҳо низ аксар вақт дар интиҳоби роҳҳои самарабахши татбиқи он ва ташкили раванди таълим бе назардошти шавку рағбати донишҷӯён, таҷрибаи шахсии онҳо, қобилият ва хусусиятҳои синнусолии онҳо душворӣ мекашанд.

Ҳамаи падару модарон мехоҳанд, ки фарзанди худро ҳамчун шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта дарёбанд. Онҳо ба ташаккули фаъолнокии маърифатии фарзандон манфиатдоранд. Дар баробари ин, падару модарон бо нияти расонидани кумак аксар вақт мушкилоти онҳоро шахсан ҳал мекунанд.

Бо назардошти ҳолатҳои дар боло зикршуда, саволҳои зерин аҳамияти махсусро соҳиб мешаванд:

- Хусусиятҳои фаъолнокии маърифатие, ки дар МТОК фароҳам оварда мешавад, чӣ гунаанд?

- Барои рушди самаранокии фаъолияти маърифатии донишҷӯёни МТОК кадом усулҳоро истифода бурдан лозим аст?

- Мазмуни фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар марҳилаҳои гуногуни раванди таълим чӣ гуна тағйир меёбад?

Илми педагогика ба ин масъала ҳамеша диққат дода, оид ба мавзуи таҳқиқшаванда донишҳо ва малакаҳои муайян ҷамъоварӣ кардааст. Вале, қайд

қайд кардан бамаврид аст, ки масъалаи шароитҳои педагогӣ барои ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён бо тавҷҳу ба машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ки дар доираи раванди таълим дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов ташкил карда шудааст, бори аввал таҳқиқ мешавад.

Дар шароити кунунӣ ихтилофоти зерин ба ҳалли ҳадафманд ниёз доранд:

- ихтилофи байни талабот ба фаъолнокии муносири маърифатӣ ва раванди рушди он дар шароити фаъолияти таълимӣ дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов дар раванди машғулиятҳои фанни сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;

- ихтилофи байни зарурати ба раванди таълими донишҷӯёни МТОК дохил намудани усулҳои, ки ба рушди бештари фаъолнокии маърифатии донишҷӯён имкон медиҳанд ва омодагии нокифояти ҳайати омӯзгорон ба фаъолиятҳои мазкур;

- ихтилофи байни талаботи илми педагогика ба муносибати нав барои ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён ва роҳҳои ҳалли ин масъала дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов.

Таърихи ошкоршуда асоси масъалаи илмиро ташкил медиҳанд, ки ҳамчун ҷустуҷӯи донишҳои нав, ки вазифаҳои раванди таълим, мундариҷа, усулҳо ва шаклҳои татбиқи онро тавсиф мекунанд, ба қалам дода мешавад. Илова бар ин, алоқамандии проблемаи зикршуда бо шароитҳои педагогӣ, ки дар раванди машғулиятҳои фанни сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ки дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов барои ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён ба роҳ монда шудаанд, ошкор гардидааст.

Дарачаи коркарди мавзӯи илмӣ. Дар раванди таҳлилу омӯзиши адабиёти илмии даҳлдор ба мо маълум гардид, ки дар таҳқиқоти як қатор олимони кишварҳои гуногун масъалаи шароитҳои педагогӣ ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни МТОК таҳқиқ шудааст. Аз ҷумла:

- моҳияти фаъолнокии маърифатӣ дар асарҳои олимони ва равоншиносон Г.А.Тсукерман, Е.И.Санин, И.А.Зимняя, Д.Б. Богоявленская, Д.Б.Элконин, Л.Божович, Н.Половникова, О.В.Петунин ва дигарон таҳқиқ шудааст;

- моҳияти раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, роҳҳои ташкили он дар таҳқиқотҳои А.П.Тряпитсына, Е.Заир-бек, Е.В.Пискунов, Н.Ф. Родионов, Л.Н.Перминов, С.Писарев, О.Е.Лебедев, Т.М.Ковалёв тавсиф ёфтаанд;

- имкониятҳои соҳаи маърифатӣ ва мушкилоте, ки ҳангоми татбиқи онҳо аз ҷониби донишҷӯёни МТОК ба миён меоянд, дар асарҳои А.А.Реан, Б.С.Волков, Е.В.Емельянов, Л.Регуш, Л.В.Боровикова, Н.В.Бордовская, С.В.Кривцов, Т.П.Абдулов, Т.В.Романов ва дигарон баррасӣ шудаанд;

- имкониятҳои фаъолияти педагогӣ, ки ба баланд бардоштани самаранокии ташаккули фаъолнокии маърифатӣ дар байни донишҷӯёни МТОК мусоидат мекунанд, дар қорҳои илми А.С.Воловоденко, А.Каменский,

В.Ясвин, В.И.Слободчиков, Е.Полат, Е.В.Яновитская, О.Вихров, О.В.Комисов, О.Б.Даутов ва дигарон таҳқиқ шудаанд;

- олимони тоҷик А.Нуров, Д.Каримова, И.Х.Каримова, Ҷ.Файзалиев, Л.Губанова, М.Лутфуллоев, Қ.Қодиров, Ш.Сафаров, Т.Намозов (адабиёти таълимӣ, монография, мақолаҳои илмӣ) низ ба таҳқиқи масъалаҳои мазкур саҳм гузоштаанд.

Коркарди нокифояи назария ва амалияи масъалаи мазкур мавзӯи таҳқиқотро муайян намуд: «Шароитҳои педагогии ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (дар мисоли Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов)».

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи технологияи меҳнат, тарбияи ҷисмонӣ ва таълими ибтидоии ҳарбии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дар мавзӯи «Татбиқи равиши салоҳиятнокӣ ба таълим дар раванди дарсҳои технологияи меҳнат, тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии ибтидоии ҳарбӣ барои солҳои 2016-2020» анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: Муайян ва асоснок кардани шароитҳои педагогии ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- таҳқиқи зарурат ва аҳамияти ҷорӣ кардани фанни таълимии «Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;

- муайян кардани вижагиҳои методологӣ ва педагогии таълими сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;

- ошкор сохтани шароити педагогии ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;

- муайян кардани механизмҳои таъмини тайёрии омӯзгор ба ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;

- муайян намудани самти ташкили раванди таҳсилот мутобиқ бо модели таълим фанни «Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш»;

- роҳандозӣ намудани таҳқиқоти озмоишии шароитҳои педагогии ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши ДТҚТ ба номи С. Раҳимов.

Объекти таҳқиқот: раванди ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов.

Мавзуъ (предмет)-и таҳқиқот: шароитҳои педагогии ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов.

Фарзияи илмӣ таҳқиқот: барои ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни МТОК шартҳои зерин заруранд:

- яке аз паҳлуҳои раванди таълим, ки дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов ба роҳ монда шудааст, бояд фаъолнокии маърифатӣ ҳамчун унсури ҳатмии ташаккули шахсияти мутахассиси оянда дар шакли фаъолияти марҳилавӣ бошад, ки ба донишҷӯён имконияти мустақилона ҳал кардани масъалаҳои фаъолнокии маърифатиро бо истифода аз машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш фароҳам месозад;

- барои муайян кардани дараҷаи фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш доир ба ҳар як унсури он меъёрҳои зарурӣ ташаккул дода шаванд;

- барои ташаккули самараноки фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бояд шароити зарурии педагогӣ фароҳам оварда шаванд;

- барои ташаккули босифат ва ҳадафманди фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов бояд амсила (модел)-и босифати ташаккули фаъолнокии маърифатӣ дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таҳия карда шавад.

Ғояи пешбарандаи таҳқиқот дар он аст, ки ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов бояд дар асоси дониш дар бораи моҳият ва хусусиятҳои раванди ягонаи педагогӣ, ки дар он омӯзгорон ва донишомӯзон ҳамкорӣ мекунанд ва, инчунин, дастгирии фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ барои иҷрои вазоифи намунавӣ дар асоси донишҷӯёни чунин фаъолият ба роҳ монда шавад.

Асоси методологии таҳқиқро равиши фаъол ташкил дод, ки дар рафти он фаъолнокии маърифатии донишҷӯён ҳамчун қобилияти ҳалли мустақилонаи масъалаҳои дар назди фаъолнокии маърифатӣ қарордошта ҳангоми татбиқи намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ, таҳқиқотӣ, нақшавӣ ва дигар фаъолиятҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Методҳои таҳқиқот. Дар чараёни таҳқиқот усулҳои психологию педагогӣ, таълимӣ-методӣ, мантиқӣ-таърихӣ, инчунин, муқоисаи роҳу усулҳои гуногуни кор бо донишҷӯён оид ба рушди фаъолияти маърифатии онҳо, мушоҳидаҳои мустақим ва ғайримустақими омӯзгорон ва донишҷӯён, усулҳои пурсиш ва баҳс, мушоҳида ва муҳолифат истифода шудаанд. Зимни таҳқиқот ва гузаронидани таҷрибаҳо таҳлили назариявии маъхазҳо ва манбаъҳои илмӣ, омӯзиши ҳуҷҷатҳои таълимию методӣ ҷойи махсусро ишғол намуданд. Ҳамчунин саволномаю тестҳо, мушоҳидаҳо ва суҳбатҳо, усули математикии коркарди натиҷаҳои таҳқиқот истифода шуданд.

Пойгоҳи таҷрибавӣ-озмоиши таҳқиқот: Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Саидмуъмин Раҳимов

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот мувофиқат мекунад: *банди 3* – «Антропологияи педагогӣ» (низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар ҷараёни таълим, тарбия, таҳсилот;), *банди 4* – «Назария ва концепсияи таълим» (қонуниятҳо, принципҳои таълими бачагон дар давраҳои гуногуни бавоярасии онҳо; навҳо ва амсилаҳои таълим, ҳудудҳои истифодаи онҳо;).

Марҳилаҳои таҳқиқот: татбиқи қорҳои таҳқиқотӣ дар се марҳилаи пайдарпай ба ҳам вобаста сурат гирифт:

1) Дар марҳилаи аввал – аз соли 2015 то соли 2016 маводи назариявӣ мавриди омӯзиш қарор гирифт. Дар асоси таҳлил, синтез ва умумиятҳои он ҷустуҷӯи методология ва усулҳои таҳқиқот ба роҳ монда шуд, хусусиятҳои асосии мафҳумҳои таҳқиқшаванда (фаълнокии маърифатӣ ва ташаккули он) муайян гардиданд, шаклҳои зуҳуроти фаълнокии маърифатӣ, проблемаҳои имконпазири рушди он вобаста ба хусусиятҳои синнусолии донишҷӯён, омодагии онҳо ба фаъолиятҳои мустақилона дар доираи фаълнокии маърифатӣ равшан шуданд. Илова бар ин, иқтидору тавоноии Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов дар соҳаи рушди фаълнокии маърифатии донишҷӯён муайян гардид.

2) Дар марҳилаи дуюм – аз соли 2017 то соли 2018 асосноккунии барномаи қори таҷрибавӣ, ки ҳадаф аз он таҳияи шароитҳои педагогии мақсаднок ва босифати ташаккули фаълнокии маърифатии донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар мисоли Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов буд, сурат гирифт. Дар ҳуди ҳамин давра барномае, ки мо пешниҳод карда будем, амалӣ гардид. Дар ҷараёни татбиқи амалии он шароитҳои педагогии аз ҷониби мо ошкоршуда, ки ба рушди босамари фаълнокии маърифатии донишҷӯёни муассисаи таълимии мазкур мусоидат мекунад санҷида шуданд. Марҳилаи дигаргунсозии таҳқиқоти мо дар назди худ ҳадафи тадричан омӯзонидани донишҷӯёнро дар раванди фаълнокии мустақилонаи маърифатӣ ба миён гузошт.

3) Дар марҳилаи сеюм – аз соли 2018 то соли 2019 натиҷаҳои қори таҷрибавӣ санҷида ва ба низом дароварда шуда, ҷамъоварӣ гардид. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада ҳулоса ва пешниҳодҳои диссертатсия .

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот аз инҳо иборатанд:

- барои рушди фаълнокии мустақилонаи маърифатии донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии дар мисоли Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов равиши тафриқавӣ бо назардошти дастовардҳои шахсии донишҷӯён, шавқу рағбат ва ҳадафҳои, ки дар фаъолияти ояндаи касбии онҳо ба нақша гирифта шудаанд, мавриди истифода қарор дода шудааст;

- барои рушди фаълнокии маърифатии донишҷӯён машғулиятҳои инфиродӣ, гурӯҳӣ ва омехта истифода шуданд;

- дар рафти озмоиш хусусиятҳои фаъолнокии маърифатӣ ва душворихое, ки донишҷӯён дар раванди таҳсил дар МТОК ҳангоми амалисозии фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ дучор мешаванд, муайян карда шуданд;

- алоқаи байни сатҳи ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни МТОК бо «беқувватшавӣ»-и фаъолнокии коллективи омӯзгорӣ ва кумаки рафиқон исбот карда шудааст;

- робитаи байни қобилияти ташкили фаъолнокии мустақилонаи маърифатӣ ҳангоми машғулиятҳои таълимӣ бо қобилияти истифодаи ин намуди фаъолият дар машғулиятҳои берун аз соатҳои таълимӣ муайян карда шуд;

- нахустин бор аҳаммияти маълумоти педагогии падару модарон дар самти аз ҷониби онҳо ба даст овардани донишҳои зарурӣ барои ҳавасмандгардонии фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни МТОК таҳқиқ шуданд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки:

1) Фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни МТОК-ро дар мисоли Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов зимни машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мушоҳида намуда, моҳият ва хусусиятҳои рушди онро бо истифода аз усули масъалагузорӣ ошкор кардем, инчунин зарурати ворид намудани ин мафҳум ба ҳадафҳои бамиёнгузоштаи МТОК исбот гардид.

2) Алоқамандии ташаккули фаъолнокии маърифатӣ дар мисоли донишҷӯёни МТОК бо салоҳиятҳои асосие, ки барои мутахассисони муосир – хатмкунандагони МТОК заруранд, муайян гардид. Илова бар ин, кори илмӣ мо имкон дод, то ки як қатор вазифаҳои маъмулиро муайян созем, ки ба ташаккули фаъолнокии маърифатӣ дар раванди машғулиятҳои ҷаннаи “Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш” дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов мусоидат мекунанд.

3) Марҳилаҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи раванди таълим, ки бо ташаккули самаранокии фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш алоқаманданд, пешниҳод шуданд; зарурати муносибати тафриқавӣ ба ташкили ин раванд, ки қобилияти мустақилонаи фаъолияти маърифатии донишҷӯён, шавқу рағбати онҳоро ба рушди он ба назар мегирад, исбот гардид; омезиши машғулиятҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ барои баланд бардоштани самаранокии ташаккули фаъолнокии маърифатӣ асоснок карда шуд.

4) Исбот карда шуд, ки барои баланд бардоштани сифати ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни Донишкадаи тарбияи ҷисмонии ба номи С. Раҳимов дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш тавбаи технологияҳои анъанавии таълим бо методҳои муосир зарур аст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар ин аст:

1) Методҳои дарёфт ва ошкор карда шуда, мавриди тасвир ёфтанд ва барои истифода дар амалия пешниҳод шуданд, ки тавассути онҳо имконпазиррии ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар ҷараёни таълим бо истифода аз усулҳои фаъолнокии маърифатӣ дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии ба номи С.Раҳимов фароҳам меояд. Ин методҳо имкон медиҳанд, ки ба донишҷӯён дар

ташаққули қобилияти фаъолнокии маърифатиашон кумаки зарурӣ расонида шавад.

2) Маҷмуи масъалаҳои махсус, ки барои ҳавасмандгардонии фаъолнокии мустақилонаи маърифатӣ ҳангоми машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии ба номи С. Раҳимов таҳия шуданд, ки имкон медиҳанд, то рушди фаъолнокии маърифатӣ дар самти дуруст ба роҳ монда шавад.

3) Барои ҳалли масъалаҳои ташаққули фаъолнокии маърифатӣ ва амалии таълимӣ роҳҳои гуногуни ташкили фаъолнокии мустақилонаи маърифатии донишҷӯёни МТОК дар доираи машғулиятҳо аз ҷанни сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таҳия ва пешниҳод карда шуданд.

4). Барномае таҳия ва дар амал татбиқ шудааст, ки ҳадафи истифодаи он омода намудани ҳайати омӯзгорон ва падару модарони донишҷӯён барои ҳавасмандгардонии фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни МТОК бо назардошти шароити муносири таҳсилоти олии касбӣ мебошад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ва асоснокии хулосаҳо. Таҳқиқоти мо бисёрҷанба ва тулонӣ ба иҷро расида, дар ҷараёни он мутобиқати пурраи асосҳои назариявӣ, ки аз таҳлили андешаҳои педагогии олимон, омӯзгорон ва равоншиносон ба даст омадаанд, бо методҳои муносиби омӯзиши ин мавзӯ собит гардид. Ин имкон медиҳад ба хулосае оем ки хулосаҳо ва муқаррароти ниҳонии таҳқиқот боэътимод ва асоснок мебошанд.

Натиҷаҳои дар ҷараёни таҳқиқот бадастомада тавассути нашри мақолаҳо дар нашрияҳои таълимӣ, методӣ ва илмӣ, иштирок дар семинару конференсияҳои илмӣ санҷида шудаанд. Аз он ҷумла, оид ба мавзӯи таҳқиқот 9 мақола дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов донишҷӯён дар доираи машғулияти ҷанни сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш фаъолнокии маърифатиро барои ҳалли масъалаҳои хосса истифода мебаранд. Дар ин маврид фаъолнокии маърифатӣ тарбияи шахсиро дар назар дорад, ки ба донишҷӯён барои мустақилона амалӣ намудани фаъолияти маърифатӣ (когнитивӣ) дар ҷараёни таълим кумак мерасонад. Ҳалли масъалаҳои хосса дар асоси донишҳои дар Донишкада гирифташуда, таҷрибаи зиндагӣ, ҳавасмандгардонии фаъолнокии маърифатӣ сурат мегирад. Номгӯии ин масъалаҳои хосса вазифаҳои зеринро дар бар мегирад:

- дақиқу аниқ муайян кардани мақсад барои донишҷӯёне, бо фаъолнокии мустақилонаи маърифатӣ машғуланд;

- ҷустуҷӯ, ҷамъбасти, ба низом даровардан ва таҳлили иттилооти аз манбаъҳои электронӣ ва ҷопӣ гирифташуда, ки барои ноил шудан ба ҳадафи фаъолнокии мустақилонаи маърифатӣ заруранд;

- ҷустуҷӯии роҳҳои самарабахши ташкил ва иҷрои босифати фаъолнокии маърифатӣ;

- татбиқи амалии шаклҳои фаъолнокии мустақилонаи маърифатӣ;

- арзёбии натиҷаҳои корҳои анҷомёфта ва дурнамои фаъолияти минбаъда дар ин самт;

- ба гурӯҳҳои ҳадафманд расонидани натиҷаҳои кор дар самти фаъолнокии маърифатӣ.

2. Раванди таълиме, ки дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов ба роҳ монда шудааст, ба истифода ва ташаккули фаъолнокии маърифатӣ асос ёфтааст, ки ҳадаф ва сифати он мебошад. Ташаккули фаъолнокии маърифатӣ раванди марҳилавӣ буда, дар рафти он донишҷӯёни донишкада бо кумак ва роҳбарии устодони МТОК усулҳои гуногуни фаъолнокии маърифатиро аз худ мекунанд. Марҳилаҳои ташаккули фаъолнокии маърифатӣ бо он асоснок мегардад, ки донишҷӯёни Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов дар чараёни машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аз ҳавасмандии мусбат ба фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ ба сӯйи ташаккули қобилияти амалӣ гардонидан ва дар вазъиятҳои гуногун истифода бурдани он майл мекунанд.

3. Нишондиҳандаҳои ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов инҳоянд:

- ҳавасмандии мусбати донишҷӯён барои фаъолнокии маърифатӣ дар маҷмуъ ва истифодаи мустақилонаи он дар раванди таълим;

- динамикаи мусбати арзёбии тағйироти қобилияти ҳалли масъалаҳои хосса, ки дар раванди фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ дучор мешаванд;

- баланд бардоштани самаранокии фаъолнокии мустақилонаи маърифатӣ, новобаста ба кумаки ҳаёти омӯзгорон, ҳамкурсон;

- баланд бардоштани сифати қобилияти татбиқи малакаҳои фаъолнокии мустақилонаи маърифатие, ки ҳангоми машғулиятҳо ба даст омадаанд, дар машғулиятҳои беруназсинфӣ ва баръакс.

4. Дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ДТҚТ ба номи С.Раҳимов барои ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён усулҳои зерини педагогӣ истифода мешаванд:

- дар раванди таълими МТОК муқаррар намудани вазифаҳои хосса, роҳҳои ҳавасмандгардонии донишҷӯён барои фаъолнокии мустақилонаи маърифатӣ мувофиқи синну сол, талабот ва қобилиятшон. Вазифаҳои мазкур хусусиятҳои фаъолияти донишҷӯён ва соҳаи фаннии раванди таълимро инъикос мекунанд;

- интиҳоби равишҳои гуногуни ташкили раванди таълим дар ҳар марҳилаи мушаххаси ташаккули фаъолнокии маърифатӣ. Интиҳоби мазкур муносибати донишҷӯёнро ба фаъолнокии маърифатӣ ва дастовардҳои онҳоро дар ин соҳаи фаъолият ба назар мегирад. Шаклҳои фаъолият, ки ба баланд бардоштани сифати фаъолнокии маърифатӣ нигаронида шудаанд, машғулиятҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ мебошанд, ки бо ягонагии ҳадафҳо муттаҳид шудаанд;

- ташкили кори педагогӣ бо падару модарон, ки дар рафти он онҳо бо мушкilotи фаъолнокии маърифатӣ, ки дар чараёни фаъолияти таълимӣ

донишҷӯён дучор меоянд ва ба ташаккули сифатҳои шахсии онҳо дар ҷаҳони муосир таъсир мерасонанд, инчунин роҳҳои кумак ба ҷавонон дар ташаккули ғаболнокии маърифатӣ шинос мешаванд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, ду боб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Матни диссертатсия дар 164 сафҳаи ҷопи компютерӣ баён гардида, 6 ҷадвалро дар бар мегирад. Феҳристи адабиёти истифодашуда фароригри 127 номгӯй аст.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима аҳамияти проблемаи таҳқиқот асоснок карда шуда, мақсад, объект ва предмети он муайян карда шудаанд, фарзия, вазифаҳо, асосҳои методологии таҳқиқот мураттаб гардида, усулҳо ва марҳилаҳои он муайян карда шудаанд.

Дар боби якум – «Асосҳои назариявӣ методологӣ ва вижагҳои педагогии машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ» зарурати ба барномаҳои таҳсилоти муассисаҳои таҳсилоти олии касбии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани фанни «Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» ва аҳамияти он баррасӣ мешавад. Илова бар ин, боби мазкур ба таҳлили методологияи таълими ин фан, инчунин хусусиятҳои педагогии он бахшида шудааст. Шароитҳои педагогии дар боби якум баёншуда, ки барои ташаккули ғаболнокии маърифатии донишҷӯёни МТОК дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш заруранд, низ аз масоили қобили тавачҷуҳи боби якум аст.

Вижагҳои асосии мафҳумҳои «ғаболнокии маърифатӣ», «ташаккули ғаболнокии маърифатӣ», «шароитҳои педагогии ташаккули ғаболнокии маърифатӣ» возеҳ гардида, зухуроти асосии ғаболнокии маърифатӣ ошкор карда мешаванд.

Баъди таҳлили иҷрои лоиҳаҳо дар соҳаи варзиши иҷтимоӣ, мо ба хулосае омадем, ки варзиши оммавӣ дар Тоҷикистони муосир дар ҳолати номуайянии қарор дорад, ки он ба як қатор номувофиқатҳои ҷиддӣ вобаста аст. Ин номутобиқатӣ ба шароити мухталифи ташаккули варзиши оммавӣ дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва дар замони муосир вобаста аст. Иштироки ҳатмӣ дар ҷорабиниҳои варзишӣ ва фарогирии оммавии он аз муҳимтарин хусусиятҳои варзиши оммавии шуравӣ мебошад. Яъне, метавон гуфт, ки дар замони шуравӣ дар муносибат ба варзиши оммавӣ як навъ унсури иҷборӣ (мачбурӣ) ба мушоҳида мерасид.

Шароити имрӯза куллан фарқ мекунад: ҳуди мафҳуми «омма» дигар шудааст, инфрасохтори дар замони гузашта сохташуда хароб шудааст, унсури мачбуркунӣ аз байн рафтааст, вале барои машғул шудан ба варзиш маблағ додан лозим меояд. Ҳамаи инҳо ба ҷолибияти варзиш миёни аҳоли таъсири манфӣ расониданд.

Таҳлили мо ба баррасии аҳаммият ва зарурати ба барномаи таълими муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани фанни «Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» таъя мекунад.

Сотсиология ҳамчун илм дар бораи муносибатҳои байни одамон ва муносибатҳои иҷтимоии онҳо, дар байни илмҳои дигари ҷомеашиносӣ ва инсоншиносӣ мавқеи пешсафро ишғол мекунад.

Мафҳуми «тарбияи ҷисмонӣ» дар заминаи бахши таълимии «Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» бештар ба ду маънӣ истифода мешавад:

1. Раванди иҷтимоие, ки ба азхудкунии навъи муайяни фарҳанги ҷисмонӣ равона гардидааст;

2. Яке аз ҷузъҳои тарзи ҳаёти иҷтимоӣ, ҷузъи таркибии фарҳанги умумӣ.

Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш омилҳои, ки барои пурра таъмин намудани сифати оммавии ҳаракати варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ пешбинӣ шудаанд, таҳқиқ мекунад. Ин омилҳо ба таври возеҳ ба омилҳои объективӣ ва субъективӣ тақсим мешаванд:

1) Омилҳои дорои вижагиҳои объективӣ:

- дараҷаи ташаккули заминаи моддии соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;
- сифат ва шумораи кадрҳои касбӣ.

2) Омилҳои дорои вижагиҳои субъективӣ:

- ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва фардӣ дар муносибат ба рушди арзишҳои ҳаракати варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ;

- ташаккули ангеҷаҳои устувор ва самтҳои арзишманди шаҳрвандон ба варзиши фаъол;

- тарбияи талабот дар ҷомеаи шаҳрвандӣ оид ба фаъолияти варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ, аҳаммияти тарзи ҳаёти солим, нақши рушди ҷисмонии шахсият дар низоми умумии арзишҳои ҷомеа ва инсон.

Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш нисбат ба ҷомеашиносии умумӣ фанни амалӣ буда, вазифаҳои муҳимми ташкилӣ-амалӣ, назариявӣ-маърифатӣ ва ҷаҳонбиниро иҷро мекунад.

Вазифаи вижагиҳои назариявӣ маърифатӣ ба омӯзиши ҷиҳатҳои иҷтимоии фаъолияти варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ, нақши он дар ҳаёти ҷомеа, инчунин баррасии равандҳои иҷтимоӣ дар ин соҳа равона шудааст.

Дар шароити муосири ташаккули низоми иҷтимоӣ доираи васеи мушкilotу масъалаҳо оид ба ташаккули самтҳои нави арзишӣ, услуби зиндагӣ, намунаҳои рафтор ва фаҳмишҳо ба миён омад.

Дар байни проблемаҳои асосии сотсиологияи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ташаккули муносибати мусбати одамонро ба тарзи ҳаёти солим ва тарбияи ҷисмонӣ шароити асосии он ба ҳисоб меравад. Таҳассусӣ ва тижоратӣ гаштани варзиш зарурати омӯзиши амиқи душворҳои марбут ба ҷанбаи ахлоқии ташаккули шахсияти варзишгарро махсусан муҳим гардонидаст.

Ҳамзамон бо рушди фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ амиқтар ва ҳамҷониба омӯхтани падидаҳои ҷамъиятӣ аз нав ба масъалаи муҳим табдил

ёфт. Дар байни онҳо мавзуҳои зеринро метавон чун қард: «Варзиш ва таъсири он ба ҷавонон», «Варзиш муосир ҳамчун муҳарриқи пешрафти технологӣ», «Равобити варзиш ва инсонпарварӣ», «Варзиш ва ташаккули мутаносиби шахсияти ҷавон» ва ғайра. Дар омӯзиши ин проблемаҳо фанни «Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» нақши асосиро мебозад. Таъсири он ба ҷомеа ва шахс бебаҳс аст.

Дар марҳилаи ҳозира сотсиологияи варзиш ва фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ бо таҳқиқоти сершумори мачмуии дорои хусусиятҳои мураккаб арзи вучуд намудааст. Мақсади чунин таҳқиқот муайян кардани табиат ва фактҳои рушди варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, нақши онҳо дар ташаккули шахсият мебошад.

Барои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш саволҳои, ки ба ҷанбаҳои иҷтимоии варзиш ва фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ тааллуқ доранд, ҷавобҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшударо талаб мекунанд. Ба шарофати таҳқиқоти мушаххаси сотсиологӣ (ТМС) мо метавонем ба саволҳои додашуда посух диҳем.

Шароити педагогиро бояд мачмуи омилҳои маҳсулофар донист, ки барои ноил шудан ба мақсади муайян дар раванди таълим (дар ҳолати мо – дар ҷараёни ҳамкории самарабахши байни омӯзгор ва донишҷӯ) мусоидат мекунанд.

Шароити мусоиди педагогӣ дар раванди таълим, дар айни замон, дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- раванди таълим бо истифода аз шаклҳои гуногуни муколамавии ҳамкории байни субъектҳои раванди таълим; машғулиятҳои самти интегративӣ бо истифода аз робитаҳои байнифанӣ; бозӣҳо ва машқҳои дидактикӣ; қори дастаҷамъона; ҳамкории зичи муассиса ва оила;

- дар фаъолият усули таҳқиқотии таълим истифода мешавад; вазифаҳо ва машқҳои эҷодӣ (эвристикӣ), ки барои тақвияти ҳамгироеи байнифанӣ пешбинӣ шудаанд; усулҳои таълими барномавӣ ва проблемавӣ истифода мешавад;

- маъхазҳои интернетӣ ва дигар шаклҳои омӯзиши иловагӣ истифода мешаванд;

- дар раванди таълим шароите фароҳам оварда мешавад, ки ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки маводи таълимро дарк кунанд, аз ҷиҳати дидактикӣ онро ҷамъбаст кунанд, методологияи худбаҳодиҳӣ ва арзишнокии муайянкуниро омӯзанд.

Дар асоси мулоҳизаҳои боло метавон гуфт, ки дар раванди таълим дар соҳаи сотсиологияи варзиш ва ташаккули фаъолнокии маърифатӣ дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ташаккули фаъолнокии маърифатӣ дар шароити зерин имкон дорад:

- агар фаъолнокии маърифатӣ аз ҷониби омӯзгор ба танзим дароварда шуда, хусусияти мақсаднок дошта бошад. Дар ин маврид нақши воситаи асосиро ҷузъи иттилоотии ҷараёни таълим, ки ба ташаккули ҳавасмандии донишҷӯён ба мисли эҳтиётот, ангежа ва шавқу рағбат нигаронида шудааст, мебозад;

- агар худи донишчӯён фаъолнокии маърифатиро бо такя ба ангезаҳои дохилии худ барои худомӯзӣ ва истифодаи донишҳои азхудшуда барои такмили ҷисмонии шахсӣ ташкил кунанд.

Дар ҳар ду ҳолат зуҳури фаъолнокии маърифатӣ дар натиҷаи таъсири мақсаднок ба соҳаи арзишӣ-ҳавасмандии онҳо сурат мегирад, ки муваффақияти ҳама гуна фаъолнокӣ, аз ҷумла фаъолнокии таълимиро муайян мекунад.

Ба андешаи мо, барои бомуваффақият ҳал намудани масъалаҳои муҳимми марбут ба сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш раванди таълимиро дар соҳаи сотсиологияи варзиш ба таври кулӣ таҷдиди назар намуда, истифодаи имкониятҳои фанни «Сотсиологияи варзиш» ва ташаққули фаъолнокии маърифатӣ дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш»-ро ҳамчун муҳимтарин омили ташаққули ҳамкориҳои байни омӯзгор ва донишчӯ бо истифода аз ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии он ба роҳ мондан лозим аст.

Мо ба самаранокии ин равиш дар ҳалли масъалаи мавриди назар боварии комил дорем, ба шарте ки шароитҳои зерини педагогӣ риоя карда шаванд:

- принсипи проблеманокӣ, ки дар ҷараёни таълим гузоштани ҷунин ҳолатҳо ва вазифаҳоеро металабад, ки ҳалли онҳо аз донишчӯён эҷодкорӣ ва ташаббускориро дар раванди азхудкунии дониши нав ва мустаҳкам намудани малакаю донишҳои пештара тақозо мекунад;

- принсипи бунёдмехварӣ (фундаментализатсия) бояд ҳамчун такягоҳ ва заминаи раванди таълим оид ба иттилоот ва робитаҳои бунёдӣ ба назар гирифта шавад, ки барои таъмини устувории заминаи назариявӣ аз ҳисоби устувории он дар робита бо тамоюлҳои бозор ва таъсироти мӯдшуда имкон медиҳад;

- принсипи алоқамандии амалия ва назария ташаққули қобилияти донишчӯёнро оид ба истифодаи малака, маҳорат ва донишҳои азхудшуда дар фаъолияти амалӣ дар назар дорад;

- принсипи инсонгаройӣ (гуманизатсия) муносибатро ба донишчӯ ҳамчун субъекти мустақил ва масъулиятшинос таъмин менамояд;

- принсипи фаъолият ва шуурнокӣ ҳавасмандгардонии фаъолонии донишчӯёнро дар раванди фаъолияти ҳаракатӣ ва маърифатии онҳо дар асоси дарк намудани нақши муҳимми омӯзиш ва робитаи амиқи ташаққули донишу малакаҳои нав ва фаъолияти амалӣ дар бар мегирад. Мутобиқи ин принсип фаъолнокии маърифатии донишчӯ бояд мустақил ва фаъол бошад;

- тибқи принсипи фардикунонӣ ҳангоми интиҳоби машқҳои ҷисмонӣ, сарбории зеҳнӣ ва ҷисмонии донишчӯён бояд хусусиятҳои инфиродии равонӣ ва ҷисмонии онҳо ба эътибор гирифта шаванд;

- принсипи ягонагии фаъолият ва шуур нишон медиҳад, ки раванди таълим, аз ҷумла, дар соҳаи сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бояд таносуби оқилонаи ҷузъҳои иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ, ҳаракатӣ ва зеҳнии сотсиологияи варзиш ва ташаққули фаъолнокии маърифатиро дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дошта бошад.

Шароитҳои педагогӣ, ки мо дар боло ба сифати ҷузъи асосии низоми педагогӣ пешниҳод кардем, инъикоси талаботи умумӣ оид ба ташкили раванди таълим дар соҳаи сотсиологияи варзиш ва ташаққули фаъолнокии маърифатӣ дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мебошад. Онҳо

дар ҳамаи қисматҳои мундариҷа ва сохтори амсила (модел)-и пешниҳодкардаи муаллиф ба дараҷаҳои гуногун инъикос ёфтаанд, ки ҳадафашон мусоидат ба татбиқи бомуваффақияти шароитҳои педагогии дар рафти таҳқиқот таҳияшуда мебошад ва имкон медиҳад, ки воситаҳои сотсиологӣ ва тарбияи варзиш ва ташаккули фаъолнокии маърифатӣ бо ҳадди аксари самаранокӣ дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аст.

Дар боби дуюм – “Таҳқиқоти озмояи шароитҳои педагогии ташаккули фаъолнокии маърифатӣ донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Донишқадаи тарбияи ҷисмонӣ Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов” масъалаҳои омодагии омӯзгорон ба ташаккули фаъолнокии маърифатӣ донишҷӯён дар раванди машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш баррасӣ шуда, самтҳои ташкили раванди таълим мувофиқи амсила (модел)-и педагогии таълими фанни таълими «Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таҳлил ёфтаанд, инчунин натиҷаҳои корҳои таҷрибавӣ дахлдор оварда шудаанд.

Озмояи амсила (модел)-и таҷрибавӣ ва шароитҳои педагогии зарурӣ барои ташаккули фаъолнокии маърифатӣ дар байни донишҷӯён аз фанни сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аз соли 2016 дар Донишқадаи тарбияи ҷисмонӣ Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов гузаронида шудааст. Чунин тарзи интихоби факултетҳо бо тақрибан якхела будани сатҳи таъминоти моддию техникаи раванди таълим, шумораи муқоисашавандаи донишҷӯён, вижаҳои онҳо аз ҷиҳати саломатӣ, фаъолияти таълимӣ ва сатҳи заминавии рушди фаъолнокии маърифатӣ вобаста аст.

Ҳамин тариқ, мо кӯшиш намудем, ки яке аз шароитҳои асосии гузаронидани таҷрибаро дар сатҳи баланд иҷро кунем, ки он мувофиқ будани нишондодҳои гурӯҳҳои баррасишаванда мебошад.

Ҳангоми муайян кардани ҳаёти гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ, мо ба принсипе така кардем, ки то оғози кори таҳқиқотӣ дар бораи фарқи назаррас байни чунин нишондодҳо, ба монанди сатҳи фаъолияти ҳаракатӣ донишҷӯён, ташаккули фаъолияти маърифатӣ онҳо, аз ҷумла, ҷузъҳои фаъолиятӣ-амалӣ, маърифатӣ, арзишӣ-ҳавасмандӣ, вазъи саломатӣ ва ташаккули умумии ҷисмонӣ маълумоти бозғайимод дастрас набуд.

Инчунин, раванди таълими омӯзиши сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар шароити Донишқадаи тарбияи ҷисмонӣ Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов барои ҳамаи гурӯҳҳо яксон ба роҳ монда шуд: ҳамаи ширкаткунандагон озмояи дараҷаи якхелаи таъминоти моддию техникаи дошта, тибқи барномаҳои яқсонӣ таълим (таҳти таҳрири А. А. Зданевич, В. И. Лях) ба таълим ҷалб шуда буданд.

Дар рафти таҳқиқ нақш ва мавқеи «Сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ» дар ҳаёти минбаъдаи хатмкунандагон мавриди таваҷҷуҳи хос қарор гирифт.

Дар давраи яқсон аз ҳисоби донишҷӯёни факултетҳои Донишқадаи тарбияи ҷисмонӣ Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов ҳаёти гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ тартиб дода шуд.

Дар доираи марҳилаи дуҷуми таҳқиқот гурӯҳҳои ГО-2 ва ГН-2 ташкил карда шуда, мазмуни таҷрибавии корҳои таълимӣ оид ба сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ислоҳ шуда, шароитҳои педагогии дар рафти омӯзиш муайяншуда ба марҳилаи ибтидоии раванди таълим дар соҳаи сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш амалӣ карда шуд.

Иштирокчиёни ҳар як гурӯҳ вобаста ба сифати иҷрои супоришҳо ба ду категория тақсим карда шуданд. Ба категорияи якум донишҷӯёне дохил мешуданд, ки супоришро иҷро кардаанд, ба категорияи дуюм - онҳое, ки аз ӯҳдаи он набаромадаанд. Этимоднокии натиҷаҳо бо истифода аз ҷадвали бисёрмайдон муайян карда шуд, ки имкон медиҳад, кори гурӯҳҳои гуногунро бо ҳамдигар муқоиса кунем.

Ҷадвали 1. Ҷадвали муқоисавии ҷормайдона. Этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти педагогӣ дар ду категория нисбат ба гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ

Гурӯҳҳо	Категорияи 1	Категорияи 2	Шумораи иштирокчиёни озмоиш
Гурӯҳи озмоишӣ	O1	O2	$O1 + O2 = N_э$
Гурӯҳи назоратӣ	H1	H2	$H1 + H2 = N_к$
Ҷамъан:	$O1 + H1$	$O2 + H2$	$N_э + N_к = N$

Эзоҳ: O_1 – шумораи донишҷӯён дар гурӯҳи озмоишӣ, ки масъалаи додашударо ҳал карданд; O_2 - шумораи донишҷӯён дар гурӯҳи озмоишӣ, ки масъалаи додашударо ҳал накарданд; мутаносибан H_1 , H_2 - шумораи донишҷӯён дар гурӯҳи назоратӣ, ки масъалаи додашударо ҳал карданд ва накарданд; N – шумораи умумии донишҷӯёне, ки дар озмоиш иштирок карданд, баробар аст ба $O_1 + O_2 + H_1 + H_2$, ё $n_э + n_к$.

Бо истифодаи методикаи Н.Кудрякова ва Е.П.Илйин «Тамоюли донишомӯзон ба гирифтани дониш» дараҷаи ҳавасмандии донишҷӯён ба гирифтани донишҳои нав муайян шуд. Дар ҷадвали 2-юм мо натиҷаҳои татбиқи онро пешниҳод кардем.

Ҷадвали 2. Тағйирёбии сифати тамоюли донишҷӯён ба гирифтани донишҳои нав аз рӯи ихтисос. Натиҷаҳои мушоҳидаи дарозмуҳлати ҳамаи гурӯҳҳои таҳқиқот ҷалбишуда

Нишондиҳандаҳои марҳилаи якуми таҳқиқот							
Марҳилаҳои таҳқиқот	Гурӯҳ	Сатҳи ҳавасмандӣ			Этимоднокии фарқиятҳо дар х2		
		баланд	миёна	паст	X2 меъёр	X2 мушоҳида	X миёна
То таҳқиқот	ГН1	22%	26%	52%	5,99	0,2	$X2 \text{ меъёр} > X2 \text{ мушоҳида}$
	ГО1	17%	26%	57%			

Пас аз таҳқиқот	ГН1	44%	26%	30%	5,99	7,4	X2 меъёр < X2 мушоҳида
	ГО1	61%	39%	0			
Нишондиҳандаҳои марҳилаи дувуми таҳқиқот							
То таҳқиқот	ГН2	24%	33%	43%	5,99	0,5	X2 меъёр > X2 мушоҳида.
	ГО2	24%	19%	57%			
Таҳқиқоти мобайнӣ	ГН2	29%	33%	38%	5,99	7,9	X2 меъёр < X2 мушоҳида
	ГО2	67%	14%	19%			
Пас аз таҳқиқот	ГН2	24%	38%	38%	5,99	8,3	X2 меъёр < X2 мушоҳида
	ГО2	81%	14%	5%			

Тавре ки аз натиҷаҳои донишҷӯёни Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов дар ду марҳилаи таҳқиқ бармеояд, истифодаи амсила (модел)-и таҳиякардаи мо дар ташкили таълими умумӣ дар соҳаи сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ба мо имкон дод, ки ба афзоиши ҳавасмандии назарраси донишҷӯён барои азхуд кардани дониш ва малақаҳои нав дар соҳаи сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ (нишондоди миёнаи афзоиш ба 51 фоиз мерасад) ноил гардем.

Қорӣ намудани шароитҳои педагогие, ки мо аз марҳилаҳои аввали раванди таълим дар сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш омода кардем, ба мо имкон дод, ки дараҷаи самаранокиро нисбат ба гурӯҳи якуми таҷрибавӣ 20 фоиз (дар ГО1 61 фоиз ва дар ГО2 аз рӯи сатҳи ҳавасмандӣ пас аз анҷоми таҷриба 81 фоиз) баланд бардорем. Чадвали 3 нишондиҳандаҳоеро тавсиф мекунад, ки эҳтиёҷоти донишҷӯёнро ба фаъолияти хусусияти ҳаракатӣ нишон медиҳанд (бо истифода аз тести Э.П. Илйин).

**Чадвали 3. Талаботи донишҷӯёни МТОК ба фаъолнокии ҳаракатӣ.
Динамикаи тағйироти сатҳи ташаккулёб.**

Марҳилаҳои таҳқиқ	Гурӯҳ	Сатҳи зарурати фаъолияти ҳаракатӣ			Эътимоднокии фарқиятҳо бо нишондодҳои х2		
		баланд	миёна	паст	х2 крит	х2 наб	Хср.
Нишондодҳои марҳилаи аввали таҳқиқ							
То таҳқиқот	ГН1	39%	26%	35%	5,99	1,4	x2крит > x2наб.
	ГО1	39%	29%	32%			
Пас аз таҳқиқот	ГН1	13%	22%	65%	5,99	13,7	x2крит < x2наб.
	ГО1	52 %	48%	0			
Нишондодҳои марҳилаи дувуми таҳқиқ							
То таҳқиқот	ГН2	24%	38%	38%	5,99	4,7	x2крит > x2наб.
	ГО2	22%	40%	38%			
Таҳқиқоти мобайнӣ	ГН2	19%	24%	57%	5,99	12,8	x2крит < x2наб.
	ГО2	62%	38%	0			
Пас аз таҳқиқот	ГН2	17%	38%	45%	5,99	14,3	x2крит < x2наб.
	ГО2	67%	33%	0			

Чуноне, ки аз натиҷаҳои тестҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ маълум гашт, истифодаи амсила (модел)-и пешниҳоднамудаи мо аз сатҳи ибтидоии таълим (ГО2) имкон медиҳад, ки шумораи донишҷӯёни талаботи

фаълнокии ҳаракатии баланддошта ба 45% афзойиш дода шавад. Қобили қайд аст, ки ин нишондод барои гурӯҳи таҷрибавӣ (ГО1) ба 13% баробар шуда, дар гурӯҳҳои назоратӣ пастшавии қобили назарро нишон дод.

Ҳангоми хатми МТОК дар гурӯҳҳои ГО1 ва ГО2 донишҷӯёни талаботи фаълнокии ҳаракатии пастдошта боқӣ намонданд. Ҳамин тавр, истифодаи амсилаи таҷрибавӣ ва шароитҳои педагогӣ беш аз пеш ба болоравии самаранокии онҳо ҳангоми таълим нисбат ба марҳилаи аввал мусоидат менамояд.

Сатҳи фаълнокии маърифатӣ бо истифодаи саволномаҳо (суолу посух) мувофиқи методикаи В.С.Юркевич муайян гардид, ки баъд аз мувофиқсозӣ ва содакунӣ вазифаи худро дар соҳаи сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар сатҳи аъло иҷро намуд. Дар чадвали 4-ум мо натиҷаҳои бадастомадаро пешниҳод намудем.

Чадвали 4. Динамикаи ташаккули сатҳи талаботи маърифатӣ

Марҳилаҳои таҳқиқот	Гурӯҳ	Сатҳҳои талаботи маърифатӣ			Эътимоднокии фарқиятҳо бо нишондоди х2		
		Баланд	Миёна	паст	х2 крит	х2 наб	X миёна.
Нишондодҳои марҳилаи аввали таҷрибаҳо							
Пеш аз таҳқиқот	ГН1	35%	39%	26%	5,99	1,4	х2крит > х2наб.
	ГО1	33%	41%	26%			
Пас аз таҳқиқот	ГН1	22%	52%	26%	5,99	12,7	х2крит < х2наб.
	ГО1	65%	13%	22%			
Нишондодҳои марҳилаи дуввуми таҷрибаҳо							
Пеш аз таҳқиқот	ГН2	29%	57%	14%	5,99	4,3	х2крит > х2наб.
	ГО2	29%	43%	28%			
Таҳқиқоти мобайнӣ	ГН2	24%	43%	33%	5,99	7,8	х2крит < х2наб.
	ГО2	48%	38%	14%			
Пас аз таҳқиқот	КГ2	24%	38%	38%	5,99	11,3	х2крит < х2наб.
	ГО2	71%	19%	10%			

Чуноне, ки аз чадвали 4-ум мушоҳида мешавад дар марҳилаи аввали таҳқиқ донишҷӯёни факултети «тарбияи ҷисмонӣ»-и ҳар ду гурӯҳ (КГ₂, ГО₂) ва факултети «Омодагии дифои ҳарбӣ» (ГН₁, ГО₁) сатҳи баланди талаботи донишомӯзиро (мутаносибан 29% ва 35%) нишон доданд.

Дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ нишондодҳои мазкур то 30% барои ГО₁ ва то 42% барои ГО₂ афзойиш ёфта, мутаносибан 65% ва 71%-ро ташкил доданд. Дар айни замон дар гурӯҳҳои назоратӣ пастшавии нишондодҳо то ба 13% барои гурӯҳи ГН₁ ва 5% барои ГН₂ мушоҳида шуд.

Арзёбии унсури ҳавасмандӣ-ҳадафии фаълнокии маърифатии хос аз он шаҳодат медиҳад, ки нишондодҳои ҳар ду гурӯҳи таҷрибавӣ ба талаботи нобаробарии $\chi^2_{\text{крит}} < \chi^2_{\text{наб}}$ мувофиқанд ва боэътимод будани нишондодҳои бадастомада ва сатҳи баланди самаранокии амсилаи таҷрибавию шароитҳои педагогии аз ҷониби мо таҳияшударо нишон медиҳанд.

Хосияти унсури маърифатӣ бо усулҳои мутобиқшуда ба омӯзиши омодагии донишҷӯён дар фаълнокии мустақили донишомӯзӣ ва инчунин

муайян намудани сатҳи дастурӣ-методикӣ ва малакавии дониш дар соҳаи сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ арзёбӣ шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда мувофиқи мақсад будани истифодаи амсила ва шароитҳои педагогии пешниҳодкардаи моро дар раванди машғулиятҳои фанни сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун унсурҳои асосии баландбардории сатҳи умумии таълим дар соҳаи таҳқиқшаванда тасдиқ намуданд.

Арзёбии унсури фаъолӣ-амалии фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар раванди омӯзиши сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар заминаи омӯзиши унсурҳои зерин сурат гирифтааст:

- ниёзмандӣ ба фанни омӯхташаванда;
- муносибати донишҷӯён ба машғулиятҳои сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ва, инчунин, ҳавасмандии иштирокшавандагон дар онҳо (бо методикаи Г.Н. Казантсева);
- арзишҳои асбобӣ ва вожагӣ (методикаи М. Рокич);
- мониторинги мунтазами натиҷаҳои боздошташудаи кори таҷрибавӣ.

Чуноне ки маълумоти бадастомада нишон дод, дар аввали таҳқиқот аз фанни сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ танҳо барои 30% донишҷӯёни гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ дӯстошта арзёбӣ гашта, ҳамзамон мутаносибан 9% ва 7%-и донишҷӯён онро ҳамчун “фанни дӯстнадошта” арзёбӣ карданд.

Вақти анҷоми озмояш (таҳқиқот) фанни сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ танҳо ба 13% донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ маъқул буд, аммо дар гуруҳи таҷрибавӣ ин нишондиҳанда то 57% афзояш ёфт.

Чуноне ки марҳилаи дууми таҷриба нишон дод, ба донишҷӯёни факултетҳои «Тарбияи ҷисмонӣ» ва «Омодагии дифои ҳарбӣ» машғулиятҳои фанни сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар аксари ҳолатҳо фанни дӯстдошта ҳастанд ва онҳое, ки онро маъқул намедонанд, умуман ба қайд гирифта нашуданд.

Дар гуруҳи таҷрибавии факултетҳои «Сайёҳӣ» ва «Омодагии дифои ҳарбӣ» низ донишҷӯёне, ки машғулиятҳои фанни сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмониро дӯст надошта бошанд, ба қайд гирифта нашуд. Ҳамзамон, дар гуруҳи таҷрибавии 2-юм чунин донишҷӯён 19%-ро ташкил доданд. Дар гуруҳи назоратӣ мо таносуби баръакс ин нишондодҳоро мушоҳида мекунем.

Анғезаҳои дар мадди назари аввалбуда дар факултети «Сайёҳӣ» барои донишҷӯёни гурӯҳи ГО1 ва ГО2 хоҳиши донишманд ва фозилшавӣ мебошад (30%), аммо дар аввали таҳсил 17%-и онҳо хоҳиши мустақилона омӯхтани машғулиятҳои ҷисмонӣ ва 21% аз худ кардани дониши мукамалро ҳамчун анғезаҳои аввалиндараҷа нишон дода буданд. Дар гуруҳи назоратӣ донишҷӯён вариантҳои дар боло зикршударо баробарқимат меҳисобанд. Дар айн замон, 31%-и донишҷӯён барои худ босавод шуданро дар мадди аввал гузоштаанд.

Дар марҳилаи ниҳоии таҳқиқот низоми арзишҳои донишҷӯён дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмояиш пас аз хатми донишгоҳ таҳқиқ гардид.

Донишҷӯёни факултети “Варзиш” аз гурӯҳи ГО1 дар ҷойи аввал саломатиро гузоштаанд. Зиндагонии фаъолу пурмахсул миёни донишҷӯён дар ҷойи 2-юм гузошта шуд. Дар гуруҳи 2-юм инчунин арзишҳои зебоии ҷисмонӣ

ва табиат, худбоварӣ, некуаҳволии молиявӣ низ ба қайд гирифта шуданд. Арзиши ташаккули зеҳнӣ ва маърифатӣ барои гурӯҳи таҷрибавӣ ҷойи 7-ум ва барои гурӯҳи назоратӣ ҷойи 14-умро ишғол кард.

Дар гурӯҳи назоратӣ се ҷойи аввалро худбоварӣ, саломатӣ ва шуҷоатмандӣ ишғол намуда, шуғли ҷолиб дар ҷойи 4-ум қарор гирифт.

Донишҷӯёни ҳар ду гурӯҳи факултетҳои «Тарбияи ҷисмонӣ» ва «Варзиш» саломатиро дар ҷойи аввал гузоштанд. Арзишмандии рушди зеҳнӣ ва ташаккули маърифатиро гурӯҳи таҷрибавӣ ГО1 дар ҷойи 5-ум ва гурӯҳи назоратии КГ1 онро дар ҷойи 14-ум қарор доданд.

Аз ин натиҷаҳо метавон чунин хулоса кард, ки дар марҳилаи анҷоми таҳқиқот донишҷӯёни факултети «Варзиш» аз гурӯҳи таҷрибавӣ саломатӣ ва фаъолнокиро ҳамчун арзиши асосии ҳаётӣ муайян кардаанд, дар сурате ки аъзои гурӯҳи назоратӣ аҳаммияти саломатиро танҳо дар бахшҳои болоӣ қайд кардаанд, вале чунин хислат, мисли фаъолнокӣ дар ҳисоби арзишҳои зиндагӣ ворид нашуд.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон хулоса баровард, ки воридот ба ташкили раванди таълим ба соҳаи иҷтимоиёти варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ модел ва шароити педагогии пешниҳодкардаи мо ба ташаккули ҳама хислатҳои номбурдашудаи донишҷӯён

Дар асоси мулоҳизаҳои дар боло зикршуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ворид намудани амсила (модел) ва шароитҳои педагогии аз ҷониби мо таҳиягардида дар ташкили раванди таълими сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ба ташаккули ҳар яке аз хосиятҳо ва сифатҳои шахсии баррасишуда, ки дар меҳвари унсурҳои таркибии фаъолнокии характери маърифатидошта, аз ҷумла, фаъолияти амалӣ, ниёзмандӣ ва ҳавасмандӣ-арзишӣ қарор доранд, ба донишҷӯён таъсири мусбат мерасонад.

Дар ин замина натиҷаҳои озмояиш оид ба муайян намудани сатҳи умумии ташаккули фаъолнокии маърифатӣ дар ҷараёни омӯзиши сотсиологияи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ қобили таваҷҷуҳи махсус мебошад.

Ба донишҷӯёни факултетҳои «Тарбияи ҷисмонӣ» ва «Варзиш» пешниҳод гардид, ки ба 14 савол-мулоҳиза ва ба донишҷӯёни факултетҳои «Сайёҳӣ» ва «Таълими ҳарбӣ» ба 20 савол-мулоҳиза ҷавоб диҳанд. Дар ҷадвали 5 натиҷаҳои ин тадқиқот оварда шудааст, ки дар он шумораи умумии ҳолҳо ба яке аз се дараҷаи фаъолнокии маърифатӣ дар соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ мувофиқат мекунад.

Ҷадвали 5. Динамикаи сатҳи ташаккули фаъолияти маърифатӣ

Нишондиҳандаҳои марҳилаи якуми таҳқиқот							
Марҳилаҳои озмояиш (таҳқиқот)	Гурӯҳ	Сатҳи рушд			Эътимодбахшии фарқият аз рӯи нишондиҳандаи х2		
		баланд	миёна	паст	х2 крит	х2 наб	Хср.
То озмояиш		30%	48%	22%	3,8	0,1	х2крит >

(таҳқиқот)	ГО1						х2наб.
		26%	57%	17%	3,8		
Пас аз озмойиш (таҳқиқот)	ГО1	17%	44%	39%	3,8	4,1	х2крит < х2наб.
		52%	35%	13%	3,8		
Нишондиҳандаҳои марҳилаи дуҷуми таҳқиқот							
То озмойиш (таҳқиқот)	ГО2	52%	38%	10%	3,8	0,2	х2крит > х2наб.
		48%	38%	14%	3,8		
Таҳқиқоти мобайнӣ	ГО2	38%	33%	29%	3,8	4,6	х2крит < х2наб.
		67%	24%	9%	3,8		
Пас аз озмойиш (таҳқиқот)	ГО2	38%	38%	24%	3,8	5,7	х2крит < х2наб.
		71%	29%	0	3,8		

Тавре ки аз нишондиҳандаҳои чадвал бармеояд, дар марҳилаҳои аввали озмойиш дар донишгоҳ ба ҳисоби миёна тақрибан 28%-и донишҷӯён сатҳи баланди фаъолнокии маърифатӣ (EG1 - 26% ва CG1 - 30%) нишон доданд. Марҳилаи ниҳой нишон дод, ки ин нишондиҳанда дар гурӯҳи таҷрибавӣ 26% афзоиш ёфта, дар гурӯҳи назоратӣ 13% коҳиш ёфтааст.

Дар марҳилаи дуҷуми таҳқиқот намоёндагони ҳар ду гурӯҳ (тақрибан 50% ба ҳисоби миёна) сатҳи баланди фаъолияти маърифатиро нишон доданд, ки нисбат ба марҳилаи якум (барои EG1) қариб 22% баландтар аст. Дар марҳилаи ниҳой дар гурӯҳи таҷрибавӣ 23%-и донишҷӯён сатҳи баланди фаъолнокии маърифатиро нишон доданд. Дар гурӯҳи назоратӣ ин нишондиҳанда 14% коҳиш ёфтааст.

ХУЛОСА

Дар хулоса аҳамият ва зарурати кӯшишҳои педагогӣ, ки ба рушди фаъолнокии маърифатӣ нигаронида шудаанд, таъкид гардидааст. Таъмини ин фаъолиятҳо кӯшишҳои педагогиро талаб мекунад. Онҳо бевосита бо омилҳои зерин алоқаманданд:

- дарки мақсад дар доираи илми педагогика ва вазифаҳои раванди таълим дар марҳилаи ҳозира;

- ислоҳоти мунтазами мазмуни таҳсилот дар маҷмуъ, ба он дохил намудани масъалаҳои хосса (типикӣ), ки донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар раванди фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ дучор мешаванд;

- таҳия ва татбиқи равиши нави рушди фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки ба ташаккули марҳилавӣ ва тафриқавии фаъолнокии маърифатӣ дар раванди таълим асос ёфтааст;

- истифодаи таҷрибаи қаблан чамъшуда оид ба ҳавасмандгардони ангиши донишҷӯён ба фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ ва шаклу усулҳои нави кор дар ин самт;

- истифода аз нуруи падару модароне, ки ба кумак расонидан ба таълимгирандагони ҷавон дар рушди фаъолияти маърифатӣ манфиатдор мебошанд.

Таҳқиқоти мо собит намуд, ки дар ташкили рушди фаъолнокии маърифатии донишҷӯён коллективи устодон, ки барои пешбурди ин фаъолият донишу малакаи заруриро доранд, нақши асосӣ мебошад. Таҳқиқоти мо имкон дод, ки самтҳои нави проблемаи таҳқиқшавандаро муайян кунем, ки ба тариқи зайл аст:

- таҳлили хусусиятҳои ташаккули фаъолияти маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;

- таҳлил ва таҳқиқи хусусиятҳои тайёр кардани ҳаёти устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои рушди фаъолнокии маърифатии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ;

- омӯзиши имкониятҳои нурумандии падару модарон, ки ба донишҷӯён дар рушди фаъолнокии маърифатӣ кумак мерасонанд.

МУҲТАВОИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ШУДААҶД:

1. Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиякардаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷопшуда:

[1-М] Давлятбоева, С.А. Мушкилоти сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш / С.А. Давлятбоева // Паёми. “Пажӯҳишгоҳи рушди маориф”, № 2 Душанбе – 2019, -С.61 - 64

[2-М] Давлятбоева, С.А. Аҳамияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҳаёти инсон / С. А. Давлятбоева // Паёми. “Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” № 3, Душанбе – 2019, -С.288 - 291

[3-М] Давлятбоева, С.А. Омилҳои асосии рушди оммавияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш / С. А. Давлятбоева // Паёми. “Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”, № 8, Душанбе – 2019, -С.306 - 308

[4-М] Давлятбоева, С.А. Таҳлили сотсиологияи муносибати донишҷӯён нисбати арзишҳои фарҳанги бадан ва тарбияи ҷисмонӣ / С. А. Давлятбоева // Паёми. “Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”, № 10, Душанбе – 2019, -С.311 – 316

[5-М] Давлятбоева, С.А. Методология ва вижагиҳои педагогии таълим додани сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш / С. А. Давлятбоева // Паёми. АТТ № 4, (37) Душанбе – 2020, -С.85 – 95.

[6-М] Давлятбоева, С.А. Ташкил намудани раванди таҳсилот мутобиқи амсилаи педагогии тадриси фанни таълимии сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш / С. А. Давлятбоева // Паёми. ДДОТ ба номи С. Айни № 4, (4) Душанбе – 2020, -С.169 – 175.

[7-М] Давлятбоева, С.А. Шароитҳои педагогии ташаккули фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш / С. А. Давлятбоева // Паёми.АТТ № 1, (38) Душанбе – 2021, -С.48 – 54.

[8-М] Давлятбоева, С.А. Афзалияти иҷтимоии варзиши оммавӣ дар марҳилаи кунунӣ/ С. А. Давлятбоева // Паёми.АТТ № 1, (42) Душанбе – 2022, -С.103 – 110. (на русском языке)

[9-М] Давлятбоева, С.А. Татбиқи педагогии фаъолияти маърифатии донишҷӯён дар рушди машғулияти сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши муосир/С. А. Давлятбоева // Паёми.АТТ № 4, (37) Душанбе – 2022, -С.103 – 109.

II. Мақола ва дастурҳои таълимӣ-методие, ки дар дигар нашрияҳо chop шудаанд:

[10-М] Давлятбоева, С.А. Муҳимияти омӯзиши тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таълимӣ / С. А. Давлятбоева// Нашрияи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. “Маърифати омӯзгор”, № 4, Душанбе – 2020, -С.57 - 61

[11-М] Давлятбоева, С.А. Таҳлили сотсиологияи муносибати насли муосир ба арзишҳои фарҳанги бадан ва тарбияи ҷисмонӣ / С. А. Давлятбоева// Нашрияи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. “Маърифати омӯзгор”, № 9, Душанбе – 2020, -С.11 – 16

[12 -М] Давлятбоева, С.А. Нақши фаъолияти машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён (дастури таълимӣ-методӣ барои муассисаҳои таълимии варзишӣ), бо қарори Шӯрои олимони ДТҶТ ба номи С.Раҳимов, 19.04.2019 № 8. Матбааи ДМТ, ш.Душанбе -2019. – 42 с.

[13-М] Давлятбоева, С.А. Шароити педагогии ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (дастури таълимӣ-методӣ барои муассисаҳои таълимии варзишӣ), бо қарори Шӯрои олимони ДТҶТ ба номи С.Раҳимов, 20.05.2020 № 9. Матбааи ДМТ, ш.Душанбе -2020. -24 с.

[14-М] Давлятбоева, С.А. Таҳқиқоти таҷрибавии шароити педагогии ташаккули фаъолнокии маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (дастури таълимӣ-методӣ барои муассисаҳои таълимии варзишӣ), бо қарори Шӯрои олимони ДТҶТ ба номи С.Раҳимов, 22.11.2020 № 3. Матбааи ДМТ, ш.Душанбе -2020.- 60 с.

[15-М] Давлятбоева, С.А. Варзиши оммавӣ ва истифодаи принципҳои асосӣ дар ҳаллу фасли муваффақонаи масъалаҳои муҳими соҳа // XXVII Конгресси байналмиллалии илмӣ дар мавзӯи “Варзиши Олимпӣ ва варзиш барои ҳама”, Душанбе – 20.10.2021., 130-137 с.

**ИНСТИТУТ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ИМ. А. ДЖАМИ
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА**

На правах рукописи

**УДК 378: 796 (575, 3)
ББК 74, 58 + 75, 1 (тадж)
Д - 13**

ДАВЛЯТБОЕВА САРВИНОЗ АБДУМАЛИКОВНА

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ
ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ
СОЦИОЛОГИИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА
(на примере Таджикского института физической
культуры им. С. Рахимова)**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание учёной степени кандидата
педагогических наук по специальности 13.00.01 – Общая
педагогика, история педагогики и образования**

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертация выполнена в Институте развития образования им. Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана

Научный руководитель: **Сафаров Шоди Асомуродович** – доктор педагогических наук, профессор, ректор Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова

Официальные оппоненты: **Шаропов Шавкатжон Ахмадович** - доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафуров

Давлатов Дильшод Разокович - кандидат педагогических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных наук филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносов

Ведущая организация: **Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни**

Защита состоится 10 июля 2023 года, в 10⁰⁰ часов в диссертационном совете 6D.KOA-022 при Таджикском национальном университете и Академии образования Таджикистана (Республика Таджикистан, 735734, г. Душанбе, улица Адхамова, 11/2).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в библиотеке и на сайте Академии образования Таджикистана (www.att.tj).

Автореферат разослан 2023 г.

**Учёный секретарь объединённого
диссертационного совета,
доктор педагогических наук**

Каримзода М.Б.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Человеку XXI века необходимо постоянно совершенствовать свои базовые компетенции, позволяющие успешно решать самые различные проблемы личного и социального характера. В перечне данных компетенций особое место занимает самостоятельность, являющаяся основой и условием эффективного развития других компетенций; коммуникативности, креативности, лидерства, критического мышления и т.п. К одному из видов самостоятельности гражданина относится познавательная активность. Для её формирования требуется сочетание многих факторов. Но однозначно можно утверждать, что большое влияние на становление познавательной активности оказывает высшее учебное заведение (ВУЗ).

В настоящее время общество, государство в целом, предъявляет особые требования к развитию познавательной активности молодых людей. ВУЗ должен не только создать базу у своих выпускников, позволяющую им успешно пользоваться отдельными формами познавательной активности. Его задачей является формирование у молодых специалистов способности осуществлять познавательную активность и после окончания высшего учебного заведения в процессе непрерывного послевузовского образования.

Стоит отметить, что анализ нормативно-правовых документов, других эмпирических источников показал наличие серьёзных затруднений у студентов ВУЗов в планировании и постановки целей своей познавательной активности. Кроме того, студенты реализуют потенциал самостоятельной познавательной активности достаточно небольшим числом её способов и форм.

Изучая эмпирические данные, можно сделать вывод о том, что преподаватели высших учебных заведений понимают значимость познавательной активности для развития личности студента как будущего специалиста. Но они часто сами затрудняются в выборе эффективных способов её реализации и строят учебный процесс без учёта интересов студентов, их личного жизненного опыта, способностей и возрастных особенностей.

Все родители хотят видеть в своём ребёнке разносторонне развитую личность. Они заинтересованы в развитии познавательной деятельности детей. Вместе с этим, желая помочь, мамы и папы не редко решают за них возникающие проблемы. С учётом вышеперечисленных обстоятельств, особую значимость имеют такие вопросы:

- Какие особенности имеет познавательная активность, организованная в ВУЗе?

- Какие способы нужно использовать, чтобы эффективно развивать познаваемую активность у студентов ВУЗов?

- Как меняется содержание познавательной активности студентов на разных этапах образовательного процесса?

Педагогическая наука всегда обращала внимание на данную проблему и накопила определённые знания по изучаемой тематике. Однако отметим, что ни когда ещё не рассматривался вопрос педагогических условий, необходимых для развития познавательной активности студентов, применительно к занятиям по

социологии физкультуры и спорта, организованных в рамках образовательного процесса в Таджикском институте физической культуры и спорта им. С.Рахимова.

Сегодня нуждаются в разрешении противоречия между:

- требованиями, предъявляемыми к современной познавательной активности, и процессом её развития в условиях образовательной деятельности во время занятий по социологии физкультуры и спорта, организованных в Таджикском институте физической культуры и спорта им. С.Рахимова;

- необходимостью включать в учебный процесс студентов ВУЗов методы, позволяющие развивать познавательную активность студентов и слабой готовностью к такой работе преподавательского состава;

- потребностью педагогической науки в новом подходе к формированию и развитию познавательной активности студентов и способах решения данной проблемы на занятиях по социологии физкультуры и спорта в Таджикском институте физической культуры и спорта им. С.Рахимова.

Выявленные противоречия легли в основу научной проблемы, обозначенной, как поиск новых знаний, описывающих задачи образовательного процесса, а так же его содержание, способы и формы реализации. Кроме этого, прослеживается связь обозначенной проблемы с педагогическими условиями, способствующими формированию и развитию познавательной активности студентов, применительно к занятиям по социологии физкультуры и спорта, организованным в условиях Таджикского института физической культуры и спорта им. С.Рахимова.

Степень научной разработанности. Изучая специальную литературу, мы выяснили, что проблема педагогических условий, необходимых для формирования и развития познавательной активности у студентов высших учебных заведений рассматривалась в исследованиях учёных из разных стран, в том числе:

- сущность познавательной активности раскрывалась в трудах педагогов и психологов Г.А. Цукерман, Е.И. Санина, И.А. Зимняя, Д.Б. Богоявленской, Д.Б. Элькониной, Л.И. Божович, Н.А. Половниковой, О.В. Петунина и др.;

- сущность образовательного процесса в высшем учебном заведении, способы его организации описаны в исследованиях А.П. Тряпицына, Е.С. Заир-Бека, Е.В. Пискунова, Н.Ф. Радионова, Л.Н. Перминова, С.А. Писарева, О.Е. Лебедева, Т.М. Ковалёва;

- возможности познавательной сферы и проблемы, возникающие при их реализации студентами ВУЗов, разбирались в трудах А.А. Реан, Б.С. Волкова, Е.В. Емельянова, Л.А. Регуш, Л.В. Боровиковой, Н.В. Бордовской, С.В. Кривцова, Т.П. Авдулова, Т.В. Романова и др.;

- возможности педагогической деятельности, направленные на повышение эффективности развития познавательной деятельности у студентов ВУЗов, исследуются в научных работах А.С. Воловоденко, А.М. Каменского, В.А. Явина, В.И. Слободчикова, Е.С. Полата, Е.В. Яновицкой, О.А. вихрова, О.В. Комисова, О.Б. Даутова и др.;

- свои труды посвятили данной проблеме таджикские учёные А.Нуров, Д. Каримова, И.Х.Каримова, Дж.Фвйзалиев, Л.А. Губанова, М. Лутфуллоев, К. Коридов, Ш. Сафаров, Т. Намозов (учебная литература, монографии, научные статьи).

Недостаточная разработанность проблемы в теории и практике определили тему исследования: «Педагогические условия формирования познавательной активности студентов на занятиях социологии физической культуры и спорта (на примере Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова)»

Связь работы с программами (проектами) и научными темами. Диссертационное исследование осуществлено в рамках темы научно-исследовательской деятельности отдела технологии труда, физического воспитания и начальной военной подготовки Института развития образования имени А. Джами Академии образования Таджикистана: «Реализация компетентностного подхода к обучению в процессе занятий по технологии труда, физическому воспитанию и начальной военной подготовке на 2016-2020 годы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования: выявление и обоснование педагогических условий формирования познавательной активности студентов на уроках социологии физической культуры и спорта в Таджикском институте физической культуры имени С. Рахимова.

Задачи исследования. Цель и гипотеза исследования обуславливают необходимость решения следующих задач:

- исследовать необходимость и значение введения учебной дисциплины “Социология физического воспитания и спорта” в средних и высших профессиональных учебных заведениях;

- определить методологические и педагогические особенности обучения социологии физического воспитания и спорта;

- выявить педагогические условия формирования познавательной активности студентов на уроках социологии физического воспитания и спорта;

- определить механизмы обеспечения готовности преподавателя к формированию познавательной активности студентов на уроках социологии физического воспитания и спорта;

- определить направления организации образовательного процесса в соответствии с педагогической моделью преподавания учебной дисциплины “Социология физического воспитания и спорта”;

- провести экспериментальное исследование педагогических условий формирования познавательной активности студентов на уроках социологии физической культуры и спорта в Таджикском институте физической культуры имени С. Рахимова.

Объект исследования: развитие познавательной активности студентов на уроках социологии физической культуры и спорта в Таджикском институте физической культуры имени С. Рахимова.

Предмет исследования: педагогические условия развития познавательной активности студентов на уроках социологии физической культуры и спорта в Таджикском институте физической культуры имени С. Рахимова

Научная гипотеза исследования: для развития познавательной активности студентов высших учебных заведений необходимы следующие условия:

- одной из сторон образовательного процесса, осуществляемого в Таджикском институте физкультуры и спорта им. С. Рахимова, должна быть познавательная активность, как обязательный атрибут развития личности будущего специалиста, в виде поэтапного действия, позволяющего студентам самостоятельно решать задачи познавательной активности, используя занятия по социологии физкультуры и спорта;

- для определения уровня познавательной активности студентов Таджикского института физкультуры и спорта им. С.Рахимова в области физкультуры на занятиях по социологии физкультуры и спорта будут сформированы необходимые критерии по каждому компоненту;

- для эффективного развития познавательной активности у студентов Таджикского института физкультуры и спорта им. С.Рахимова на занятиях по социологии физкультуры и спорта будут созданы должные педагогические условия;

- для качественного и целенаправленного развития познавательной активности студентов Таджикского института физкультуры и спорта им. С.Рахимова на занятиях по социологии физкультуры и спорта будет разработана качественная модель развития познавательной активности.

Ведущая идея исследования заключается в том, что развитие познавательной деятельности студентов на занятиях по социологии физической культуры и спорта в Таджикском институте физической культуры им. С. Рахимова должно осуществляться на основе знаний о сущности и особенности целостного педагогического процесса, в котором преподаватели и студенты являются сотрудниками, также, осуществляется поддержка самостоятельной познавательной деятельности по выполнению образцовых задач на основе знаний о такой деятельности.

Методологической основой исследования стал деятельностный подход, в процессе которого познавательная активность студентов изучалась, как способность студентов самостоятельно решать задачи, стоящие перед познавательной активностью во время осуществления различных видов учебной, исследовательской, проектной и другой деятельности.

Методы исследования: в ходе исследования были использованы психолого-педагогический, учебно-методический, логико-исторический методы, а также сравнение и сопоставление различных методов и методик работы со студентами по развитию у них познавательной активности, прямые и

косвенные наблюдения преподавателей и студентов, опросный и дискуссионный методы, наблюдение и противопоставление. В процессе исследований и экспериментов особое место занимали теоретический анализ научных источников и баз данных, исследование учебно-методических документов. Были также использованы анкетирование и тесты, наблюдения и интервью и математический метод обработки результатов исследований.

Опытно-экспериментальная база исследования: Таджикский институт физической культуры имени С. Рахимова.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности.

Диссертация соответствует следующим пунктам паспорта научной специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования: пункту 3 – «Педагогическая антропология» (системы/условия/развития личности в процессе образования, обучения, воспитания;), пункту 4 – «Теория и концепция воспитания» (законы, принципы воспитания детей в разные периоды их развития; виды и модели воспитания, области их использования;).

Этапы исследования: реализация нашей исследовательской работы проходила в три последовательных, взаимосвязанных этапа:

1. На первом этапе - с 2015 по 2016 год мы изучали теоретический материал, и на основе его анализа, синтеза, обобщения велся поиск методологии, методики исследования, определялись основные характеристики исследуемых понятий (познавательная активность и её развитие), выяснялись формы проявления познавательной активности, возможные проблемы её развития, связанные с возрастными особенностями студентов, их готовности к самостоятельной деятельности в области познавательной активности. Кроме этого, мы определили потенциал Таджикского института физкультуры и спорта им. С.Рахимова в области развития познавательной активности студентов.

2. На первом этапе - с 2017 по 2018 год нами велся поиск обоснования программы опытно-экспериментальной работы, целью которой ставилось развитие педагогических условий, необходимых для целенаправленного, качественного формирования познавательной активности студентов высшего учебного заведения на занятиях по социологии физкультуры и спорта применительно к Таджикскому институту физической культуры и спорту им. С. Рахимова. В этот же период была реализована предложенная нами программа. В процессе её практической реализации были проверены найденные нами педагогические условия, способствующие эффективному развитию познавательной активности студентов, обучающихся в данном учебном заведении. Преобразующий этап нашего исследования ставил перед собой цель поэтапно научить студентов включаться в процесс самостоятельной познавательной активности.

3. На первом этапе - с 2018 по 2019 год результаты нашей экспериментальной работы проверялись, систематизировались, обобщались. На основе полученных данных мы сделали выводы и подвели итоги, оформив их в нашей диссертации.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

- для развития самостоятельной познавательной активности студентов высшего учебного заведения, представленного Таджикским институтом физической культуры и спорта им. С. Рахимова, применялся дифференцированный подход, учитывающий личные достижения студентов, их интересы и цели, планируемые в будущей профессиональной деятельности;

- для развития познавательной активности использовались индивидуальные, групповые занятия, их комбинации;

- в ходе эксперимента были определены особенности познавательной активности и те трудности, с которыми сталкиваются студенты ВУЗа в процессе обучения в высшем учебном заведении при осуществлении самостоятельной познавательной активности;

- доказана взаимосвязь уровня развития познавательной активности студентов ВУЗа с «угасающей» деятельностью педагогического коллектива и помощью товарищей;

- определена взаимосвязь умения организовать самостоятельную познавательную активность во время учебных занятий с умением использовать данный вид деятельности во внеурочное время;

- впервые рассмотрена значимость педагогического образования родителей в направлении получения ими знаний, необходимых для стимулирования познавательной активности студентов высших учебных заведений.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что:

- 1) Рассматривая познавательную активность студентов ВУЗов на примере Таджикского института физической культуры и спорта им. С. Рахимова во время занятия по социологии физкультуры и спорта, мы раскрыли её сущность и особенности развития, используя задачный подход, а так же доказали правомерность включения данного понятия в цели, которые ставит перед собой ВУЗ.

- 2) Найдена взаимосвязь развития познавательной активности, применительно к учащимся высших учебных заведений с основными компетенциями, которые необходимы современным специалистам, выпускникам ВУЗов. Дополнительно наша научная работа позволила определить ряд типовых задач, способствующих развитию познавательной активности, осуществляемой в процессе занятий по социологии физкультуры и спорта в Таджикском институте физической культуры им. С. Рахимова.

- 3) Предложены и научно обоснованы этапы образовательного процесса, связанные с эффективным развитием познавательной активности студентов высшего учебного заведения на занятиях по социологии физкультуры и спорта; указана необходимость дифференцированного подхода к организации данного процесса, учитывающего умения студентов самостоятельно включаться в познавательную активность, их заинтересованность в её развитии; обосновано сочетание индивидуальных и групповых занятий для повышения эффективности формирования познавательной активности.

4) Доказано, что для повышения качества развития познавательной активности студентов Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова на занятиях по социологии физкультуры и спорта, необходимо сочетать традиционные технологии образования с современными методами.

Практическая значимость исследования заключается в следующем:

1) Найдены, предложены к практической реализации, апробированы методы, с помощью которых можно осуществлять постоянное изучение задач, решаемых студентами в учебном процессе с применением приёмов познавательной активности на занятиях по социологии физкультуры и спорта в Таджикском институте физической культуры и спорта им. С.Рахимова. Данные методы дают возможность оказывать учащимся необходимую помощь в развитии своих способностей к познавательной активности.

2) Разработан комплекс специальных задач, направленных на стимулирование самостоятельной познавательной активности во время занятий по социологии физкультуры и спорта в Таджикском институте физической культуры им. С. Рахимова, позволяющих влиять на развитие познавательной активности в нужном направлении.

3) Для решения познавательных и практических учебных задач предложены различные способы организации самостоятельной познавательной деятельности студентов высших учебных заведений во время занятий по социологии физкультуры и спорта.

4) Спроектирована и реализована на практике программа, целью которой является подготовка преподавательского состава и родителей студентов к стимулированию познавательной активности студентов ВУЗов применительно к современным условиям высшего образования.

Уровень достоверности результатов исследования и обоснованности выводов. Наше исследование имело многоаспектный, длительный характер. Данное обстоятельство, в совокупности с непротиворечивостью теоретических обоснований, сделанных на основе анализа педагогических идей учёных-педагогов и психологов, а так же с учётом использования адекватных методов изучения данной тематики, позволяет сделать вывод о **достоверности, обоснованности наших итоговых выводов и положений.**

Полученные в ходе исследования результаты прошли апробацию через публикации в учебно-методических и научных изданиях, участие в научных семинарах и конференциях. Стоит указать, что шесть наших статей, написанных на основе проделанной исследовательской работы, были опубликованы в журналах, которые рекомендованы в качестве научных изданий Высшей аттестационной комиссией при Президенте РТ.

Положения, выносимые на защиту:

1. В Таджикском институте физической культуры и спорта им. С.Рахимова студенты на занятиях по социологии физкультуры и спорта используют познавательную активность для решения типовых задач. В данном случае познавательная активность подразумевает под собой личностное образование, способствующее учащимся самостоятельно осуществлять познавательную деятельность в ходе образовательного процесса. Решение

типовых задач осуществляется на основе полученных в институте знаний, жизненного опыта, мотивации к познавательной деятельности. В список таких типовых задач входят задания:

- точное формулирование цели, поставленной перед студентом, занятым самостоятельной познавательной активностью;
- поиск, обобщение, систематизация, анализ информации, полученной из электронных и печатных источников, необходимой для реализации цели, поставленной перед самостоятельной познавательной активностью;
- поиск эффективных способов, позволяющих качественно организовать и выполнить познавательную активность;
- практическая реализация форм самостоятельной познавательной активности;
- оценка итогов проделанной работы и перспектив дальнейшей деятельности в данном направлении;
- донесение до целевой аудитории результатов познавательной деятельности.

2. Образовательный процесс, организованный на занятиях по социологии физкультуры и спорта в Таджикском институте физической культуры и спорта им. С.Рахимова, базируется на использовании и развитии познавательной активности, являющейся его целью и атрибутом. Развитие познавательной активности – это поэтапный процесс, в ходе которого студенты ВУЗа осваивают различные способы познавательной активности с помощью преподавателя высшего учебного заведения. Этапность развития познавательной деятельности обусловлена тем, что студенты Таджикского института физической культуры и спорта им. С. Рахимова, в ходе занятия по социологии физкультуры и спорта движутся от положительной мотивации на самостоятельную познавательную активность к умению осуществлять её и использовать в разнообразных ситуациях.

3. Показателями развития познавательной активности студентов на уроках социологии физической культуры и спорта в Таджикском институте физической культуры и спорта им. С.Рахимова являются:

- положительная мотивация студентов к познавательной активности в целом и самостоятельного её использования в образовательном процессе;
- положительная динамика, оценивающая изменения, происходящие в умении решения типовых задач, стоящих перед самостоятельной познавательной активностью;
- повышение эффективности самостоятельной познавательной активности, независимой от помощи преподавательского состава, однокурсников;
- повышение качества умения реализовать полученные на занятиях навыки самостоятельной познавательной активности во внеурочной деятельности и наоборот.

4. На занятиях по социологии физкультуры и спорта, организованных в Таджикском институте физической культуры им. С. Рахимова для развития

познавательной активности студентов используют следующие педагогические приёмы:

- установление в образовательном процессе ВУЗа типовых задач, способов, с помощью которых студентов стимулируют к самостоятельной познавательной активности, согласно их возрасту, потребностям, возможностям. Данные задачи отражают особенности деятельности студентов и специфику предметной области образовательного процесса;

- выбор различных подходов к организации образовательного процесса применительно к конкретному этапу развития познавательной активности. Такой выбор учитывает отношение студентов к познавательной активности, их достижения в этой области деятельности. Формами работы, направленной на повышение качества познавательной активности, являются индивидуальные и групповые занятия, объединённые единством целей;

- организация педагогической работы с родителями, в процессе которой они знакомятся с проблемами познавательной активности, возникающими перед студентами в процессе образовательной деятельности и влияющими на становление их личностных качеств в современном мире, а так же со способами помощи молодым людям в развитии познавательной активности.

Структура и объем диссертации. Диссертационное исследование состоит из введения, двух глав, заключение и списка использованной литературы. Текст диссертации представлен на 164 страницах компьютерного набора и включает 6 таблиц. Список использованной литературы включает 127 наименований.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обосновывается актуальность проблемы исследования, определяются его цель, объект и предмет, формулируется гипотеза, задачи, методологические основы исследования, определяются его методы и этапы.

В первой главе – «Теоретико-методологические основы и педагогические особенности уроков социологии физической культуры и спорта и их роль в формировании познавательной активности студентов», исследуется положение, указывающее на необходимость включения в образовательную программу средних, высших профессиональных учебных заведений физкультуры и спорта Республики Таджикистан учебной дисциплины «Социология физического воспитания и спорта», рассматривается её значение. Дополнительно данная глава посвящена методологии обучения этой дисциплины, а так же её педагогическим особенностям. Определённую заинтересованность вызывают и педагогические условия, описанные в первой главе, необходимые для развития познавательной активности студентов ВУЗов на занятиях по социологии физического воспитания и спорта.

Выявляются сущностные характеристики понятий «познавательная активность», «развитие познавательной активности», «педагогические условия формирования познавательной активности», а также раскрываются основные проявления познавательной активности.

Проанализировав реализацию проектов в сфере массового спорта, мы пришли к выводу, что массовый спорт в современном Таджикистане находится в состоянии неопределенности, что обусловлено рядом серьезных несоответствий, о которых мы подробно рассказали. Названные несоответствия обусловлены различными условиями развития массового спорта в бывшем Советском Союзе и в настоящее время. Обязательность участия в мероприятиях спортивного характера и массовость были отличительной чертой советского массового спорта. То есть мы имеем основание говорить о наличии элемента принуждения в массовом спорте советского времени.

Сегодняшние условия значительно отличаются: изменились сами «массы», созданная в старые времена инфраструктура пришла в упадок, элемент принуждения исчез, но за занятия спортом приходится платить. Все вышесказанное отрицательно сказалось на привлекательности занятий спортом для населения.

Наш анализ построен на примере рассмотрения значения и необходимости введения в программу высших и средних учебных заведений Республики Таджикистан предмета «Социология физического воспитания и спорта».

Социология, как наука о взаимоотношениях между людьми и их социальном взаимодействии, занимает лидирующие позиции в ряду наук об обществе и человеке.

Понятие «физическая культура» в контексте учебного курса «Социология и физической культуры, и спорта» чаще всего употребляют в двух значениях:

1. Как социальный процесс, направленный на овладение особым видом культуры - физической.

2. Как один из компонентов социального образа жизни, составной компонент общей культуры.

Социология физкультуры и спорта исследует факторы, которые призваны в полной мере обеспечить массовый характер спортивно-физкультурного движения. Эти факторы отчетливо подразделяются на объективные и субъективные, на основании чего их разделяют на соответствующие две группы:

1) Факторы объективного характера:

- уровень развития материальной базы сферы физкультуры и спорта;
- качество и количество подготовленных профессиональных кадров.

2) Факторы субъективного характера:

- формирование общественного и индивидуального сознания по отношению к освоению ценностей спортивно-физкультурного движения;
- формирование устойчивых мотивов и ценностных ориентаций граждан на активное занятие спортом;
- воспитание потребности в обществе в деятельности спортивно физкультурной направленности, значимости здорового образа жизни, роли физического развития индивида в совокупной системе ценностей общества и человека.

Социология физкультуры и спорта относительно общей социологии представляет собой прикладную дисциплину, выполняя такие важнейшие функции, как организационно-практическую, теоретико-познавательную и мировоззренческую.

Функция теоретико-познавательного характера направлена на изучение социальных аспектов спортивно-физкультурной деятельности, ее роли в жизни социума, а также протекающих в рассматриваемой сфере социальных процессов.

В новых условиях формирования общественной системы возник широкий спектр проблем и вопросов в формировании новых ценностных ориентиров, стиля жизни, образцов поведения и смыслов.

Среди основных проблем социологии физкультурно-спортивной деятельности следует назвать формирование позитивного отношения людей к здоровому образу жизни и физической культуре, как его главному условию. Профессионализация и коммерциализация спорта сделали особенно актуальной необходимость глубокого изучения проблем, касающихся нравственного аспекта формирования личности спортсмена.

По мере развития спортивно-физкультурной деятельности, вновь стала актуальна проблема более глубокого и всестороннего изучения социологических явлений. Среди них можно выделить темы: «спорт и его влияние на молодёжь», «современный спорт, как двигатель технического прогресса», «взаимосвязь спорта и гуманизма», «спорт и гармоничное развитие личности молодого человека» и др. Ключевую роль в изучении данных проблем играет дисциплина «Социология спорта и физкультуры». Её влияние на общество и человека неоспоримо.

На современном этапе социология спортивно-физкультурной деятельности проявила себя многочисленными исследованиями комплексного характера. Их целью стало выявление закономерностей и фактов развития спорта и физкультуры, их роли в становлении индивида.

Для социологии ФКС не меньшее значение имеют вопросы, требующие научно-обоснованных ответов, касающиеся социальных аспектов спортивно-физкультурной деятельности. Благодаря конкретным социологическим исследованиям (КСИ) мы можем получить ответы на заданные вопросы.

Педагогические условия следует рассматривать как комплекс продуктивных факторов, позволяющих достичь определенной цели в образовательном процессе, в нашем случае - эффективного взаимодействия между преподавателем и студентом.

Благоприятные педагогические условия в образовательном процессе в настоящее время имеют следующие черты:

- учебно-воспитательный процесс организован с использованием различных видов взаимодействия диалогического характера между субъектами обучающего процесса; занятий интегративной направленности с применением межпредметных связей; дидактических игр; коллективной работы; тесного взаимодействия между школой и семьей;

- в работе применяется исследовательский метод обучения; эвристические задачи и упражнения, позволяющие усилить междисциплинарную интеграцию; методы программированного и проблемного обучения;

- используются интернет-ресурсы и другие формы дополнительного образования;

- в ходе учебного процесса создаются условия, позволяющие учащимся осознать (понять) учебный материал, дидактически его обобщить, усвоить методику самооценивания и оценивания.

На основе вышесказанного мы можем утверждать, что в ходе образовательного процесса в сфере социологии спорта и формирования познавательной активности на уроках социологии физического воспитания и спорта формировать познавательную активность можно при следующих условиях:

- если познавательная деятельность регламентируется преподавателем и имеет целенаправленный характер, где роль ключевого средства играет информационный компонент обучающего процесса, который направлен на формирование у студентов таких побуждений, как потребность, мотив и интерес;

- если сами студенты организуют познавательную деятельность, опираясь на свои внутренние побуждения к самообразованию и использованию приобретенных знаний для личного физического совершенствования.

В обоих случаях проявление познавательной активности осуществляется как результат целенаправленного влияния на их ценностно-мотивационную сферу, которая обуславливает успех любой деятельности, включительно образовательной.

По нашему мнению, для успешного решения важнейших вопросов, касающихся образовательной социологии спорта и физкультуры, необходимо коренным образом пересмотреть образовательный процесс в сфере социологии спорта, сделав одним из основополагающих факторов широкое применение возможностей учебной дисциплины «Социология спорта и формирования познавательной активности на уроках социологии физического воспитания и спорта», путем повышения качественного уровня преподавания его теоретической составляющей в качестве ключевого фактора в формировании взаимодействия между педагогом и студентами.

Мы убеждены в эффективности такого подхода в разрешении обозначенной проблемы, если будут соблюдены следующие педагогические условия.

- принцип проблемности, предусматривающий постановку студентам в ходе образовательного процесса таких ситуаций и задач, которые требуют от них творческого подхода и инициативы в процессе изучения новых и закрепления уже полученных навыков и знаний;

- принцип фундаментализации следует понимать, как опору в ходе образовательного процесса на фундаментальные данные и связи, позволяющих

обеспечить стабильность теоретического фундамента ввиду своей устойчивости по отношению к конъюнктурным течениям и модным влияниям;

- принцип связи между практикой и теорией означает формирование у студентов способности использовать полученные навыки, умения и знания в своей практической деятельности;

- принцип гуманизации предусматривает отношение к студенту как субъекту, обладающему самостоятельностью и ответственностью;

- принцип активности и сознательности предполагает активное стимулирование студентов в процессе их двигательной и познавательной деятельности с опорой на осознание важной роли учебы и глубокой взаимосвязи между освоением новых знаний и навыков и практической деятельностью. В соответствие с данным принципом, познавательная деятельность студента должна быть самостоятельной и активной;

- согласно принципу индивидуализации, в процессе подбора для студентов физических упражнений, нагрузок интеллектуального и физического характера, следует учесть их индивидуальные психические и физические особенности;

- принцип единства деятельности и сознания предполагает, что образовательный процесс, включительно со сферой социологии спорта и физкультуры, должен сочетать в себе оптимальный баланс между социальным и физическим, двигательным и интеллектуальным компонентами социологии спорта и формирования познавательной активности на занятиях социологии физического воспитания и спорта.

Педагогические условия, которые мы представили выше к качеству ключевого компонента педагогической системы, являются отражением самых общих требований, предъявляемых к организации образовательного процесса в сфере социологии спорта и формирования познавательной активности на занятиях социологии физического воспитания и спорта. Они отражены в различной степени во всех составляющих содержания и структуры предложенной автором модели, целью которой является содействие успешному осуществлению педагогических условий, разработанных в ходе данного исследования, позволяющих с максимальной эффективностью применять средства социологии спорта и формирования познавательной активности на занятиях социологии физического воспитания и спорта.

Во второй главе – «Экспериментальное исследование педагогических условий формирования познавательной активности студентов на занятиях социологии физической культуры и спорта в Таджикском институте физической культуры имени С. Рахимова», раскрываются вопросы обеспечения готовности преподавателя к формированию познавательной активности студентов на занятиях социологии физического воспитания и спорта; направления организации образовательного процесса в соответствии с педагогической моделью преподавания учебной дисциплины «Социология физического воспитания и спорта»; а также проводится соответствующая опытно-экспериментальная работа.

Испытание экспериментальной модели и педагогических условий, необходимых для формирования у студентов активности познавательного характера в сфере социологии спорта и физического воспитания проходило, начиная с 2016 года в условиях Таджикского института физической культуры имени С. Рахимова. Такой выбор факультетов обусловлен их примерно схожим уровнем материально-технического обеспечения учебного процесса, сопоставимым количеством студентов, их характеристик по состоянию здоровья, успеваемости и базовому уровню развития активности познавательного характера.

Таким образом, мы пытались выполнить одно из ключевых условий проведения эксперимента на высоком качественном уровне, которое заключается в идентичности параметров рассматриваемых групп.

Определяя составы экспериментальной и контрольной групп, мы руководствовались принципом, согласно которому к началу исследовательской работы отсутствовали какие-либо достоверные данные о существенном различии между такими параметрами, как уровень активности двигательного характера у студентов, формирование у них познавательной активности, включая деятельностно-практический, когнитивный, ценностно-мотивационный компоненты, состояние здоровья и общего физического развития.

Также, идентично был организован учебный процесс изучения социологии спорта и физического воспитания в условиях Таджикского государственного института физической культуры им. С. Рахимова: все участники эксперимента проходили обучение в первую смену на факультетах с примерно одинаковым уровнем материально-технического обеспечения и по однотипным учебным программам (под редакцией А.А. Зданевича, В.И. Ляха).

Роль и место, которые занимает «Социология спорта и физического воспитания» в дальнейшей жизни выпускников, было в ходе исследования предметом особого внимания.

В течение первого этапа формировались контрольная и экспериментальная группы из числа студентов факультетов Таджикского государственного института физической культуры им С. Рахимова.

В рамках второго этапа исследования осуществлялось формирование групп ГО₂и КГ₂, корректировалось экспериментальное содержание работы учебного характера по социологии спорта и физического воспитания, осуществлялось внедрение в начальную стадию образовательного процесса в сфере социологии спорта и физического воспитания и педагогических условий, выявленных в ходе исследования.

Участники каждой из групп были разделены по двум категориям, в зависимости от качества выполнения заданий. В первую категорию вошли студенты, выполнившие задание, во вторую - те, кто не справился с ним. Достоверность результатов определялась с помощью многопольных таблиц, позволяющих сравнивать показатели разных групп между собой.

Таблица 1. Сравнительная четырёхпольная таблица. Достоверность результатов педагогического исследования по двум категориям применительно к экспериментальной и контрольной группе

Группа	Категория 1	Категория 2	Количество участников эксперимента
Экспериментальная группа	Э1	Э2	Э1+ Э2= Nэ
Контрольная группа	К1	К2	К1+ К2= Nк
Итого	Э1+ К1	Э2+ К2	Nэ + Nк= N

Примечание: $Э_1$ – количество студентов в экспериментальной группе, выполнивших поставленное задание; $Э_2$ – количество студентов в экспериментальной группе, не выполнивших поставленное задание; соответственно $К_1$, $К_2$ – количество студентов в контрольной группе, выполнивших и не выполнивших поставленное задание; N –общая численность студентов, участвующих в эксперименте, равное $Э_1 + Э_2 + К_1 + К_2$, или $n_э + n_к$.

С помощью методики Н.А. Кудрюковой и Е.П. Ильина «Направленность студентов на получение знаний» определяется степень мотивации студентов на получение новых знаний. В таблице 2 мы представили итоги ее применения.

Таблица 2. Изменение качества направленности студентов на получение новых знаний по специальности. Результаты пролонгированного наблюдения всех групп, участвующих в исследовании

Показатели первого этапа исследований							
Этапы эксперимента	Группа	Уровень мотивации			Достоверность различий по х2		
		высокий	средний	низкий	Х2 крит	Х2 наб	Хср.
До эксперимента	КГ1	22%	26%	52%	5,99	0,2	Х2крит > Х2наб.
	ГО1	17%	26%	57%			
После эксперимента	КГ1	44%	26%	30%	5,99	7,4	Х2крит. < Х2наб.
	ГО1	61%	39%	0			
Показатели второго этапа исследований							
До эксперимента	КГ2	24%	33%	43%	5,99	0,5	Х2крит > Х2наб.
	ГО2	24%	19%	57%			
Промежуточное исследование	КГ2	29%	33%	38%	5,99	7,9	Х2крит. < Х2наб.
	ГО2	67%	14%	19%			
После эксперимента	КГ2	24%	38%	38%	5,99	8,3	Х2крит. < Х2наб.
	ГО2	81%	14%	5%			

Как свидетельствуют результаты студентов Таджикского института физической культуры имени С. Рахимова (ГО1, КГ1, ГО2, КГ2), которые мы

получили в течение двух этапов исследования, использование разработанной нами модели при организации общего образования в сфере социологии спорта и физического воспитания позволяет добиться существенного роста мотивации студентов к приобретению новых знаний и навыков в сфере социологии спорта и физического воспитания (средний показатель роста достигает 51%).

Внедрение с первых этапов учебного процесса по социологии спорта и физического воспитания педагогических условий, разработанных нами, позволило поднять уровень эффективности по сравнению с первой экспериментальной группой на 20% (61% по ГО1 и 81% в ГО2 по уровню мотивации по завершению эксперимента).

В таблице 3 представлены показатели, характеризующие потребность студентов в активности двигательного характера, полученные с помощью теста Е.П. Ильина.

Таблица 3. Потребность студентов ВУЗов в двигательной активности. Динамика изменений уровня сформированности

Этапы эксперимента	Группа	Уровень потребности в двигательной активности			Достоверность различий по критерию χ^2		
		высокий	средний	низкий	χ^2 крит	χ^2 наб	Хср.
Показатели первого этапа исследований							
До эксперимента	КГ1	39%	26%	35%	5,99	1,4	$\chi^2_{\text{крит}} > \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО1	39%	29%	32%			
После эксперимента	КГ1	13%	22%	65%	5,99	13,7	$\chi^2_{\text{крит}} < \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО1	52 %	48%	0			
Показатели второго этапа исследований							
До эксперимента	КГ2	24%	38%	38%	5,99	4,7	$\chi^2_{\text{крит}} > \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО2	22%	40%	38%			
Промежуточное исследование	КГ2	19%	24%	57%	5,99	12,8	$\chi^2_{\text{крит}} < \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО2	62%	38%	0			
После Эксперимента	КГ2	17%	38%	45%	5,99	14,3	$\chi^2_{\text{крит}} < \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО2	67%	33%	0			

Как свидетельствуют результаты тестов в контрольной и экспериментальной группах, применение предложенной нами модели с начальных стадий обучения (ГО2) позволяет увеличить количество студентов, имеющих высокий уровень потребности в активности двигательного характера на 45%. Примечательно, что этот показатель для ГО1 оказался равен 13%, а для контрольных групп продемонстрировал существенное снижение.

К моменту окончания высшего учебного заведения в группах ГО1 и ГО2 не осталось студентов с низким уровнем потребности в активности двигательного характера. Таким образом, применение экспериментальной модели и педагогических условий на начальной стадии обучения максимально повышает их эффективность.

Уровень познавательной активности определяется с помощью анкетирования по методике В.С. Юркевич, которая в результате адаптации и упрощения отлично выполняла свою задачу в сфере социологии спорта и физического воспитания. В таблице 4 мы привели результаты данного анкетирования.

Таблица 4. Динамика уровня сформированности познавательной потребности

Этапы эксперимента	Группа	Уровни познавательной потребности			Достоверность различий по критерию χ^2		
		высокий	средний	низкий	χ^2 крит	χ^2 наб	Хср.
Показатели первого этапа исследований							
До эксперимента	КГ1	35%	39%	26%	5,99	1,4	$\chi^2_{\text{крит}} > \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО1	33%	41%	26%			
После эксперимента	КГ1	22%	52%	26%	5,99	12,7	$\chi^2_{\text{крит}} < \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО1	65%	13%	22%			
Показатели второго этапа исследований							
До эксперимента	КГ2	29%	57%	14%	5,99	4,3	$\chi^2_{\text{крит}} > \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО2	29%	43%	28%			
Промежуточное исследование	КГ2	24%	43%	33%	5,99	7,8	$\chi^2_{\text{крит}} < \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО2	48%	38%	14%			
После эксперимента	КГ2	24%	38%	38%	5,99	11,3	$\chi^2_{\text{крит}} < \chi^2_{\text{наб}}$.
	ГО2	71%	19%	10%			

Как можно увидеть из таблицы 4, в начале исследования студенты факультета «Физкультуры» в обеих группах (КГ₂, ГО₂,) и факультета «Военной подготовки» (КГ₁, ГО₁) демонстрировали достаточно высокий уровень потребности в знаниях (29% и 35% соответственно).

В экспериментальных группах в результате эксперимента эти показатели выросли (на 30% для ГО₁ и на 42% для ГО₂), составив соответственно 65% и 71%.

Между тем контрольные группы продемонстрировали падение показателей на 13% для КГ₁ и 5% для КГ₂.

Оценка мотивационно-целевой составляющей активности познавательного характера свидетельствует о том, что показатели в обеих экспериментальных группах отвечали условиям неравенства $\chi^2_{\text{крит}} < \chi^2_{\text{наб}}$, что подтверждает достоверность полученных результатов и высокий уровень эффективности экспериментальной модели и педагогических условий, разработанных нами.

Когнитивная составляющая оценивалась по модифицированным методикам, которые были адаптированы к изучению готовности студентов к самообразованию, а также определению уровня инструктивно-методических и теоретических умений и знаний в сфере социологии спорта и физического воспитания.

Результаты проведенного исследования подтвердили целесообразность использования экспериментальной модели и педагогических условий,

предложенных нами, при организации учебного процесса по социологии спорта и физического воспитания в качестве значимых факторов повышения качественного уровня общего образования в исследуемой сфере.

Оценка деятельностно-практической составляющей активности познавательного характера в ходе изучения социологии спорта и физического воспитания основывается на изучении следующих аспектов:

- потребность в изучаемой учебной дисциплине;
- отношение студентов к занятиям по социологии спорта и физического воспитания, а также мотивы их посещения (по методике Г.Н. Казанцевой);
- инструментальные и терминальные ценности (методика М. Рокича);
- систематический мониторинг отставленных результатов экспериментальной работы.

Как свидетельствуют данные, в начале исследования занятия по предмету социология спорта и физического воспитания были любимыми лишь для 30% студентов из экспериментальной и контрольной групп, при этом 9% и 7% соответственно отметили его как нелюбимый.

К завершению же эксперимента учебной дисциплины социология спорта и физической культуры нравился только 13% студентов из контрольной группы, а в экспериментальной группе этот показатель вырос до 57%.

Как показал второй этап эксперимента, для студентов факультетов «Физической культуры» и «Спорта» занятия по социологии спорта и физической культуры являются в большинстве случаев любимыми, и вовсе нет таких студентов, кому они не по душе.

Во второй экспериментальной группе в течение учебы на факультетах «Туризма» и «Военной подготовки» также не оказалось студентов, считающих занятия по социологии спорта и физического воспитания нелюбимыми, тогда как в контрольной группе 2 таких студентов было выявлено 19%. В экспериментальной же группе мы наблюдаем обратную пропорцию рассматриваемых показателей.

Приоритетными мотивами в учебном процессе на факультете «Туризма» для студентов из ГО1 и ГО2 было желание стать эрудированными и умными (30%), а в начале учебы 17% продемонстрировали стремление научиться самостоятельному выполнению физических упражнений, а 21% - получить глубокие знания. В контрольной группе студенты считают названные выше варианты равнозначными, а 31% приоритетным для себя считают желание стать грамотными.

На завершающем этапе исследовательской работы было проведено исследование системы ценностей студентов из контрольной и экспериментальной групп по окончанию вуза.

На первое место студенты факультета «Физкультуры» и «Спорта» из ГО1 поставили здоровье. Деятельная, активная жизнь заняла у студентов второе место в качестве жизненной ценности. Не уступали этой позиции такие ценности, как красота искусства и природы, уверенность в себе, материальное благополучие. В контрольной группе первую тройку приоритетов заняли уверенность в себе, здоровье и жизненная мудрость. Интересная работа здесь

была на четвертом месте. Ценность интеллектуального развития и познания заняли для студентов из экспериментальной группы 7-ю позицию, а для контрольной группы - 14-ю.

Для студентов факультетов «Физкультуры» и «Спорта» представители обеих групп поставили на первое место здоровье. Ценность интеллектуального развития и познания для студентов из ГО1 занимают пятую позицию, а для КГ₁ - только 14-ю.

Следовательно, делаем вывод, что на завершающем этапе исследования студенты факультета «Спорта» из экспериментальной группы определили активность и здоровье в качестве главного жизненного приоритета, в то же время участники контрольной группы осознали важную роль здоровья только на старших курсах, при этом такое качество как «активность» в число их жизненных ценностей не вошло.

На основе вышеизложенного материала **можно сделать вывод**, что включение в организацию образовательного процесса в сферу социологии спорта и физического воспитания предложенной нами модели и педагогических условий положительно влияет на формирование у студентов каждого из отдельно рассмотренных личностных свойств и качеств, лежащих в основе деятельностно-практической, потребностной и мотивационно-ценностной составляющих активности познавательного характера.

Особый интерес в данном контексте представляют результаты эксперимента по определению общего уровня сформированности активности познавательного характера при изучении социологии спорта и физического воспитания.

Студентам факультетов «Физкультуры» и «Спорта» было предложено ответить на 14 вопросов-утверждений, а студентам факультетов «Туризма» и «Военной подготовки» - на 20. В таблице 5 представлены результаты исследования, где суммарно число баллов соответствует одному из трех уровней активности познавательного характера в сфере спорта и физического воспитания.

Таблица 5. Динамика уровня сформированности познавательной активности

Показатели первого этапа исследований							
Этапы эксперимента	Группа	Уровень развития			Достоверность различий по критерию χ^2		
		высокий	средний	Низкий	χ^2 крит	χ^2 наб	Хср.
До эксперимента	ГО1	30%	48%	22%	3,8	0,1	$\chi^2_{крит} > \chi^2_{наб}$.
		26%	57%	17%	3,8		
После эксперимента	ГО1	17%	44%	39%	3,8	4,1	$\chi^2_{крит} < \chi^2_{наб}$.
		52%	35%	13%	3,8		

Показатели второго этапа исследований							
До эксперимента	ГО2	52%	38%	10%	3,8	0,2	x2крит > x2наб.
		48%	38%	14%	3,8		
Промежу-точное исследование	ГО2	38%	33%	29%	3,8	4,6	x2крит < x2наб.
		67%	24%	9%	3,8		
После эксперимента	ГО2	38%	38%	24%	3,8	5,7	x2крит < x2наб.
		71%	29%	0	3,8		

Как видно из таблицы, на первых этапах исследования в вузе в среднем около 28% студентов демонстрировали высокий уровень активности познавательного характера (ГО1 - 26% и КГ1 - 30%). Заключительный же этап показал рост на 26% в экспериментальной группе, и падение этого показателя в контрольной группе на 13%.

Во время второго этапа исследования представители обеих групп (около 50% в среднем) показали высокий уровень активности познавательного характера, что почти на 22% превышает показатели первого этапа (для ГО1). На завершающем этапе в экспериментальной группе наблюдался рост на 23% студентов, обладающих высоким уровнем активности познавательного характера. В контрольной группе этот показатель сократился на 14%.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении мы сделали акцент на важности и необходимости педагогических усилий, направленных на развитие познавательной активности. Для обеспечения данных действий потребуются педагогические усилия. Они имеют прямую связь:

- с осмыслением в рамках педагогической науки целей, задач образовательного процесса на современном этапе;

- с планомерным реформированием содержания образования в целом, включение в него типовых задач, которые стоят перед студентами высших учебных заведений в процессе осуществления самостоятельной познавательной активности;

- с разработкой и внедрением нового подхода к развитию познавательной активности студентов ВУЗов, в основе которого лежит поэтапное и дифференцированное формирование познавательной активности в образовательном процессе;

- с использованием накопленного ранее опыта стимулирования у студентов мотивации к самостоятельной познавательной деятельности, и новые способов и форм работы в данном направлении;

- с использованием потенциала родителей, заинтересованных в помощи учащейся молодёжи развивать познавательную активность.

Наше исследование подтвердило, что основную роль в организации развития познавательной активности студентов играет преподавательский состав, имеющий необходимые знания и умения для осуществления данной деятельности. Наша работа позволила выделить новые направления изучаемой проблемы:

- особенности формирования познавательной активности студентов высших учебных заведений;

- особенности подготовки преподавательского состава ВУЗов к развитию познавательной активности студентов средних и высших профессиональных учебных заведений;

- потенциальные возможности родителей, оказывающих помощь студентам в развитии познавательной активности.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ ОТРАЖЕНО В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:

I. Научные статьи, опубликованные в ведущих рецензируемых научных журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А] Давлатбоева, С.А. Социологические проблемы физической культуры и спорта/ С.А. Давлатбоева // Вестник института развития образования, Душанбе – 2019, №2 (26)-с. 61 – 64.

[2-А] Давлатбоева, С.А. Значение физической культуры в жизни человека/ С.А. Давлатбоева // Вестник Таджикского национального университета, Душанбе – 2019, № 3 – с. 288 – 291.

[3-А] Давлатбоева, С.А. Основопологающие факторы развития массовой физической культуры и спорта/ С.А. Давлатбоева // Вестник Таджикского национального университета, Душанбе – 2019, № 8 – с. 306 – 308.

[4-А] Давлатбоева, С.А. Анализ социологических подходов, учащейся молодежи к ценностям культуры тела и физического воспитания/ С.А. Давлатбоева // Вестник Таджикского национального университета, Душанбе – 2019, № 10 – с. 311 – 315.

[5-М] Давлятбаева, С.А. Методика и педагогические особенности преподавания социологии физического воспитания и спорта Текст. / С. А. Давлятбаева // Вестник АОТ, №4, (37). - Душанбе – 2020, – С.85 – 95.

[6-М] Давлятбаева, С.А. Организация учебного процесса в соответствии с педагогической моделью преподавания социологии физической культуры и спорта / С. А. Давлятбаева // Вестник ТГПУ им. С. Айни. Выпуск №4(4). - Душанбе – 2020, – С. 169 – 175.

[7-М] Давлятбаева, С.А. Педагогические условия формирования социально-культурной активности студентов в социологии физического воспитания и спорта / С. А. Давлятбаева // Вестник АОТ, №1(38). - Душанбе – 2021. – С. 48 – 54.

[8-М] Давлятбаева, С.А. Социальная польза популярных видов спорта на современном этапе / С. А. Давлятбаева // Вестник АОТ, №1(42). - Душанбе, 2022. – С.103 – 110.

[9-М] Давлятбаева, С.А. Педагогическое применение познавательной деятельности студентов в развитии социологии физического воспитания и современного спорта/С. А. Давлятбаева // Вестник АОТ, №4(37). – Душанбе, 2022. – С. 103 – 109.

II. Статьи, опубликованные в других научных журналах и сборниках:

[10-А] Давлатбоева, С.А. Важность преподавания физической культуры в учебных заведениях/ С.А. Давлатбоева // Ж. «Педагогическое образование» № 4. - Душанбе – 2020, -с.57-60 (на тадж. языке).

[11-М] Давлятбаева, С.А. Социологический анализ отношения современного поколения к ценностям культуры тела и физической культуры / С. А. Давлятбаева// Издание Министерства образования и науки Республики Таджикистан «Знание учителя», №9. - Душанбе – 2020, - стр. 11-16.

[12-М] Давлятбаева, С.А. Роль деятельности социологии физического воспитания и спорта в формировании познавательной активности студентов (учебно-методическое пособие для спортивных учебных заведений, рекомендовано по решению Ученого совета ТИФК им. С. Рахимова, 19.04.2019, №8. - Душанбе, Матбаа, 2019. - 42 р.

[13-М] Давлятбаева, С.А. Педагогические условия формирования познавательной активности студентов по социологии физического воспитания и спорта (учебно-методическое пособие для спортивных учебных заведений, рекомендовано по решению Ученого совета ТИФК им. С. Рахимова, 20.05.2020, №9. – Душанбе, Матбаа, 2020. - 24 с.

[14-М] Давлятбаева, С.А. Экспериментальное исследование педагогических условий формирования познавательной активности студентов по социологии физического воспитания и спорта (учебно-методическое пособие для спортивных учебных заведений, рекомендовано по решению Ученого совета ТИФК им. С. Рахимова, 22.11.2020, №3. – Душанбе, Матбаа, 2020. - 60 с.

[15-М] Давлятбаева, С.А. Массовый спорт и использование базовых принципов в успешном решении важных вопросов в данной области // XXVII Международный научный конгресс на тему «Олимпийский спорт для всех». – Душанбе, 20.10.2021. – С. 130-137.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Давлатбоева Сарвиноз Абдумаликовна дар мавзӯи “Шароитҳои педагогии ташаккули фаъолияти маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (дар мисоли Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов)”

***Вожаҳои калидӣ:** тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, фаъолияти маърифатӣ, сотсиология, шароити педагогӣ, озмоишӣ, назоратӣ, донишҷӯ, омӯзгор, падару модар, вижагиҳо, имконият, машқҳои ҷисмонӣ*

Дар диссертатсия асосҳои назариявӣ методологӣ ва вижагиҳои педагогии машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов ва нақши он дар ташаккули фаъолияти маърифатии донишҷӯён омӯхта ва баррасӣ шуда, зарурат ва аҳамияти ҷорӣ намудани фани «Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» дар муассисаи таълимии мазкур, методология ва вижагиҳои педагогии таълими сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, инчунин шароитҳои педагогии ташаккули фаъолияти маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст.

Шароитҳои педагогии ташаккули фаъолияти маърифатии донишҷӯён дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ошкор ва равиши фаъолоне, ки дар ҷорчӯбаи он ба сифати тавсифномаи муҳим фаъолияти маърифатии донишҷӯён, қобилияти иҷрои вазифаҳои амалисозии фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ аз тарафи онҳо дар намудҳои гуногуни фаъолият (таълимӣ, лоиҳавӣ, таҳқиқотӣ ва ғайра) баррасӣ ва асоснок гардидаанд.

Дар таҳқиқоти муаллиф усули тафриқавӣ ба рушди фаъолияти маърифатии донишҷӯён дар дарсҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар асоси баҳисобгирии шавқу рағбат ва дастовардҳои онҳо дар фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ, тавъамии шаклҳои инфиродӣ ва гурӯҳии ташкили фаъолияти маърифатӣ ва ягонагии фаъолиятро асоснок карда, дар асоси маълумоти озмоишӣ вижагиҳои фаъолияти маърифатии донишҷӯёнро ошкор ва ба душворихо, ки онҳо дар раванди амалисозии фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ мувоҷеҳ мешаванд, муайян карда, нахустин бор моҳияти педагогии маърифатнокшавии падару модарон оид ба мушкилоти рушди фаъолияти маърифатии донишҷӯён мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар раванди таълими Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов ва дар машғулиятҳои сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши муассисаи таълимии мазкур мавриди истифода қарор дода шуда, мумкин аст, дар машғулиятҳои муассисаҳо таълимии дигар истифода бурда шаванд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Давлатбоевой Сарвиноз Абдумаликовны на тему «Педагогические условия формирования познавательной активности студентов на занятиях социологии физической культуры и спорта (на примере Таджикского института физической культуры имени С. Рахимова)»

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, познавательная активность, социология, педагогические условия, экспериментальный, контрольный, студент, преподаватель, родители, особенности, возможность, физические упражнения.

В диссертации изучены и рассмотрены теоретико-методологические основы и педагогические особенности занятий социологии физической культуры и спорта и их роль в формировании познавательной активности студентов в Таджикском институте физической культуры имени С. Рахимова, исследуется необходимость и значение введения учебной дисциплины “Социология физического воспитания и спорта” в данном учебном заведении, методология и педагогические особенности обучения социологии физического воспитания и спорта, а так же, педагогические условия формирования познавательной активности студентов на занятиях по социологии физического воспитания и спорта.

В данной работе автор указал и объяснил основные характеристики и проявления познавательной активности студентами высшего учебного заведения, обосновал педагогические условия, необходимые для качественного формирования познавательной активности во время образовательного процесса на занятиях по социологии физкультуры и спорта в ТИФКиС им. С.Рахимова. Основой исследования стал деятельностный подход, одной из характеристик которого является познавательная активность студентов, реализуемая ими самостоятельно в процессе различных видов деятельности, осуществляемой в рамках высшего образования.

В диссертации с научной точки зрения обоснована важность дифференцированного подхода к изучаемой проблеме развития познавательной активности у студентов высших учебных заведений во время учебных занятий по дисциплине «социология физкультуры и спорта». При этом необходимо использовать единство деятельности в целом.

Полученные экспериментальные данные позволили раскрыть основные характеристики познавательной активности студентов, определить проблемы, с которыми учащиеся сталкиваются при получении образования. Кроме этого, нами был сделан акцент на возможности использования потенциала родителей, направленного на помощь студентам в развитии познавательной активности.

Результаты исследования внедрены и используются в учебном процессе Таджикского института физкультуры имени С.Рахимова и на занятиях по социологии физической культуры и спорта и могут быть использованы в учебном процессе других учебных заведений.

ANNOTATION

for the dissertation of Davlatboeva Sarvinoz Abdumalikovna on the topic “Pedagogical conditions for the formation of cognitive activity of students in the classroom of sociology of physical culture and sports (on the example of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rakhimov)”

Key words: physical education, sports, cognitive activity, sociology, pedagogical conditions, experimental, control, student, teacher, parents, features, possibilities, physical exercises.

In the dissertation, the theoretical and methodological foundations and pedagogical features of the sociology of physical culture and sports classes and their role in the formation of the cognitive activity of students at the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rakhimov are studied and considered, the necessity and importance of introducing the academic discipline “Sociology of Physical Education and Sports” is explored in this educational institution, the methodology and pedagogical features of teaching the sociology of physical education and sports, as well as the pedagogical conditions for the formation of students' cognitive activity in the classroom in the sociology of physical education and sports.

In this paper, the author indicated and explained the main characteristics and manifestations of cognitive activity by students of a higher educational institution, substantiated the pedagogical conditions necessary for the qualitative formation of cognitive activity during the educational process in the classroom in the sociology of physical education and sports at the TIPKiS named after V.I. S. Rakhimov. The basis of the study was the activity approach, one of the characteristics of which is the cognitive activity of students, implemented by them independently in the process of various activities carried out within the framework of higher education.

From a scientific point of view, the dissertation substantiates the importance of a differentiated approach to the studied problem of the development of cognitive activity among students of higher educational institutions during training sessions in the discipline "sociology of physical culture and sports". In this case, it is necessary to use the unity of activity as a whole.

The obtained experimental data made it possible to reveal the main characteristics of the cognitive activity of students, to identify the problems that students face in obtaining education. In addition, we focused on the possibility of using the potential of parents aimed at helping students in the development of cognitive activity.

The results of the study are implemented and used in the educational process of the Tajik Institute of Physical Education named after S. Rakhimov and in the classes in the sociology of physical culture and sports and can be used in the educational process of other educational institutions.